

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

До захисту допустити:

зав. кафедри

«__» _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Сучасний урок лексикології та фразеології в школах України»

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності «014 Середня освіта»
спеціалізації «014.01 Українська мова і література»
ОПП: «Середня освіта. Українська мова і література»
освітнього ступеня «Магістр»
Постельняк Лілії Русланівни
Науковий керівник:
Мороз Оксана Анатоліївна
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української філології
Рецензент:
Сидоренко Олена Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент, завідувач
кафедри мовних та гуманітарних наук № 3 Донецького
національного медичного університету (м. Маріуполь)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. УРОК ЛЕКСКОЛОГІЇ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	10
1.1. Теоретичні засади уроку лексикології.....	10
1.2. Урок лексикології як особлива форма організації навчально-виховного процесу.....	18
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО УРОКУ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ	25
2.1. Структура уроку лексикології та фразеології	25
2.2. Аспектні уроки лексикології та фразеології	31
2.3. Уроки лексикології та фразеології – уроки мовленнєвого розвитку	34
Висновки до другого розділу	37
РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЯ УРОКУ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	39
3.1. Поняття про технологічний підхід	39
3.2. Особистісно орієнтоване навчання лексикології та фразеології...41	
3.3. Проблемне навчання лексикології та фразеології	47
3.4. Проблемні уроки української лексикології.....	54
Висновки до третього розділу	61
РОЗДІЛ 4. ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ	64
4.1. Особливості впровадження інтерактивних технологій	64
4.2. Інтерактивне навчання в умовах дистанційної освіти.....	76
4.3. Роль словників в інтерактивному навчанні	82

Висновки до четвертого розділу	.88
ВИСНОВКИ	.90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	.95
ДОДАТОК. ПРОБЛЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ. РОЗРОБКА УРОКУ	104

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна освіта перебуває на етапі стрімкого реформування – в умовах потужної глобалізації світу, інтеграції у освітню світову систему та через запити українського суспільства на нове якісне навчання. Українська шкільна мовна освіта змінюється і за формою, і за змістом. Розвиток змісту мовної освіти спрямований на створення якнайкращих умов для ефективного навчально-виховного процесу. У свою чергу, якісне навчання мови, зокрема лексикології, – запорука формування освіченої, креативної, самодостатньої, духовно багатой мовної особистості учня, розвитку його природних здібностей, реалізації власного пізнавально-творчого потенціалу. Національна доктрина розвитку освіти, Концепція мовної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти утверджують ідею компетентісно спрямованого, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного навчання, акцентують на практичності навчального процесу, скеровують освітні програми на формування успішного учня, комунікативно компетентного і здатного до ефективних дій у різних сферах життєдіяльності.

У процесі навчання лексикології та фразеології застосовують традиційні й упроваджують нові форми організації занять, але особливе місце належить уроку. Урок лексикології дозволяє реалізувати компетентісно спрямовану систему навчання, відповідно, важливою є якісна підготовка вчителя-словесника нової формації, висококваліфікованого спеціаліста, соціально комунікабельного, креативно розвиненого, який володіє необхідними професійними компетентностями і готовий до педагогічної діяльності в нових освітніх умовах.

Учені-лінгводидакти тлумачать урок як одиницю навчання, засіб установлення суб'єктно-суб'єктних взаємин учителя й учнів, середовище для

апробування нових процесів, що осмислюють методисти й упроваджують у практику вчителі-словесники. З огляду на компетентнісне навчання, сучасний урок лексикології української мови розуміємо як навчальну лабораторію зростання учня, у межах якої здійснюється міжособистісний навчально-пізнавальний дискурс між суб'єктами процесу навчання (вчителем й учнем), які є партнерами співпраці; як пізнавально-виховне заняття, що має гуманітарний потенціал, відбиває гуманізацію навчання й спрямоване на розвиток ключових предметних компетентностей учня.

Питання технології сучасного уроку лексикології української мови, обґрунтування та конкретизації його класифікації, методичного забезпечення були об'єктом наукового вивчення і сьогодні залишаються в центрі уваги педагогів, психологів, лінгводидактів. Однак нові етапи в розвитку системи мовної освіти, зумовлені потребами суспільства та змінами в розвитку освітньої парадигми, вносять у концепцію уроку лексикології свої вимоги й корективи, що найбільше відповідають сучасним цілям і завданням навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, потребують модернізації й розроблення нових конструктивних ідей, положень та рекомендацій щодо змісту, класифікації, структури й технології уроку лексикології української мови.

Проблемі уроку мови, технологій його проведення, поєднанню в ньому традиційного та інноваційного, визначенню змісту, структури, типології й організації уроків української мови приділяли увагу філософи, психологи, лінгвісти, педагоги та лінгводидакти. Різні аспекти уроку української мови вивчали О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Глазова, Т. Донченко, С. Караман, О. Кучерук, М. Львов, Т. Окуневич, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Текучов, Л. Федоренко, І. Хом'як, С. Чавдаров, Г. Шелехова та ін.). Окремі питання уроків лексикології порушували О. Горошкіна, О. Караман, М. Пентилюк, Н. Остапенко, І. Хом'як, М. Греб.

Однак актуальні питання теоретико-методичних основ сучасного уроку лексикології української мови в основній школі, розроблення процесуального аспекту підготовки і продуктивних технологій такого уроку, реалізації лінгводидактичного інструментарію досліджено неповно.

Актуальність кваліфікаційної роботи полягає в необхідності висвітлення особливостей, характерних ознак сучасного уроку лексикології як високоефективної організаційної форми навчання української мови, розроблення продуктивних технологій проведення, визначення основних типів сучасного уроку української мови, аналіз їх структури. Потреба чіткого й виваженого наукового переосмислення наявних та розроблення нових теоретико-методичних засад проєктування й реалізації уроків лексикології та фразеології української мови, змісту, методів та засобів основної організаційної форми навчання в школі зумовили вибір теми дослідження – **«Сучасний урок лексикології та фразеології в школі»**.

Об'єкт дослідження – процес навчання лексикології та фразеології української мови в школі.

Предмет дослідження – теорія і практика сучасного уроку лексикології української мови в школі (5-6 клас і 10-11 клас).

Мета дослідження полягає в теоретико-методичному й науково-експериментальному обґрунтуванні змісту, типології та структури сучасного уроку лексикології української мови, розробленні технологій уроку лексикології української мови в школі.

Відповідно до мети дослідження було висунуто такі основні **завдання**:

1. Визначити особливості сучасного уроку лексикології та фразеології української мови.

2. Установити підходи, принципи навчання й окреслити шляхи реалізації їх на сучасному уроці лексикології та фразеології української мови.

2. Узагальнити традиційну та інноваційну систему уроків лексикології та фразеології української мови й розробити типологію відповідно до вимог сучасної мовної освіти.

3. Схарактеризувати процесуальний аспект підготовки уроку лексикології та фразеології.

4. Удосконалити концепцію сучасного уроку лексикології української мови, доповнивши його зміст ідеями особистісно орієнтованого й комунікативно компетентнісного навчання, визначити зміст, структуру, організацію і реалізацію уроку.

5. З'ясувати новітні вимоги до сучасного уроку мови в основній школі.

6. Сконструювати продуктивні технології сучасного уроків лексикології та фразеології української мови в основній школі.

Концепція роботи. Необхідність розроблення теоретичних і методичних засад сучасного уроку лексикології та фразеології української мови в школі зумовлена змінним вектором розвитку мовної освіти – у напрямку формування мовної особистості учня, його комунікативної компетентності. Ефективність процесу навчання лексикології та фразеології української мови залежить від змісту, принципів, методів, прийомів, форм і засобів організації міжособистісної взаємодії вчителя й учнів, технології уроку, активної педагогічної діяльності вчителя-словесника і пізнавально-дослідницької роботи учнів. На сучасному уроці лексикології та фразеології відбувається становлення мовної особистості учня – в умовах чіткого цілевизначення, досконалого проектування, ефективних технологій проведення уроку, використання комплексу традиційних та інноваційних методів, запровадження оптимальних і продуктивних форм та засобів навчання. Ефективність уроку лексикології та фразеології зумовлюється такими технологіями: особистісно орієнтованого навчання, проблемного та інтерактивного навчання.

Методологічною основою дослідження є філософське вчення про мову як засіб спілкування (Ф. Бацевич), збереження й передавання інформації та про роль практики в теорії пізнання; Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.), Національна доктрина розвитку освіти, урахування сучасних концепцій мовної освіти;

компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний, когнітивний та функційно-стилістичний підходи до організації навчального процесу на уроці лексикології та фразеології української мови в школі; дидактичні, психологічні, лінгвістичні, лінгводидактичні дослідження.

Теоретичною основою слугували наукові дослідження в галузі філософії, лінгвістики, дидактики, лінгводидактики, зокрема ті, що стосуються організаційних форм навчання української мови, теорії та методики уроку української мови.

З метою реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз і синтез досягнень сучасної філософської, педагогічної, психологічної, психолінгвістичної, лінгвістичної, методичної літератури з метою визначення концептуальних положень дослідження; вивчення, теоретичне осмислення й узагальнення передового педагогічного досвіду роботи вчителів української мови; аналіз чинних програм, посібників з теми дослідження, поурочних, календарних і тематичних планів учителів;

- *емпіричні*: педагогічне спостереження за навчально-виховним процесом й аналіз уроків української мови.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше узагальнено* й науково *обґрунтовано* теоретичні й методичні засади сучасного уроку лексикології та фразеології української мови з урахуванням нових вимог до мовної освіти, *удосконалено* технології уроку української мови (в проєкції особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної технологій), що забезпечили підвищення результативності формування ключових предметних компетентностей учня (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної, діяльнісної); *створено* типологічну систематизацію сучасних уроків лексикології української мови в школі; *окреслено* концептуальні ознаки, особливості й структуру аспектних уроків, уроків розвитку комунікативних умінь, нестандартних уроків з лексикології;

уточнено сутність і змістові характеристики понять «сучасний урок лексикології української мови», «аспектні уроки», «уроки мовленнєвого розвитку», «нестандартні уроки», їх типи; «професійна компетентність учителя-словесника», «цілевизначення», «проектування», «технологія навчання», «технологія уроку української мови».

Практична цінність дослідження. Розроблена типологічна систематизація сучасних уроків лексикології та фразеології української мови в школі, методичне обґрунтування сутності цілевизначення і проектування уроку, сконструйовані сучасні технології уроку лексикології та фразеології можуть бути застосовані вчителями в шкільній практиці з метою виховання мовної особистості учня, розвитку його комунікативної компетентності, Одержані результати важливі і для вдосконалення методики навчання лексикології української мови в початковій та старшій школі, а також для розроблення інших методик та предметних курсів.

Апробація результатів дослідження. Різні аспекти наукової роботи виголошено в доповідях на: *міжнародній студентській конференції «Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки»*: (Запоріжжя, 2020); *регіональній науково-методичній конференції «Молодь і наука: виклики та перспективи»* (Краматорськ, 2020). Подано матеріали до Декади студентської науки 2021.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 1 статтю у *Матеріалах міжнародної студентської конференції «Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки»*: (Запоріжжя, 2020); 1 фахову статтю (у співавторстві з науковим керівником) («Інноваційна педагогіка», вип. 30, 2020 р.); двоє тез.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 95 найменувань. Повний обсяг дисертації становить сторінки 132 сторінки.

РОЗДІЛ 1

УРОК ЛЕКСИКОЛОГІЇ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Сучасний урок лексикології української мови за своєю метою, освітнім змістом, структурою повинен відповідати сучасним стандартам і глобалізаційним викликам. Урок лексикології характеризується поєднанням мовленнєвої, мовної, соціокультурної й діяльнісної змістових ліній, традиційними та інноваційними методами навчання. Усе це узгоджується із досягненнями теорії і практики навчання української мови загалом, визначеними стандартами мовної освіти. Отже, урок лексикології – це важлива форма організації навчання в сучасній школі.

1.1. Теоретичні засади уроку лексикології

Сучасний урок мови – це така форма заняття, під час якого вчитель намагається зайняти увагу учня, залучити його в навчальний процес. Звісно, що тут важливі вміння самого вчителя – бути вмілим організатором такого процесу. Учитель повинен навчити учня належних знань з мови – і теоретичних, і практичних, виховати комунікативну особистість.

Урок, на думку О. Горошкіної та Л. Попової, є «основною формою навчання мови, і йому належить провідна роль у підвищенні результативності навчання, розвитку й виховання учнів» [19, с.4]. Урок лексикології важливий тим, що оперує словом як базою в розвитку молоді особи.

Урок вивчали з різних поглядів: М. Махмутов, І. Огородников, В. Онищука, В. Паламарчук, ологи та дидакти (Ю. Бабанський, М. Махмутов, М. Скаткін. При цьому дослідники розглядають урок як головний у навчальному процесі, він найбільше розвиває мислення учнів, формує їх

критичне мислення, креативність тощо. Часовий відрізок уроку дає змогу використовувати різні методи навчання.

Методику проведення уроку лексикології вивчали О. Біляєв, М. Греб, Т. Донченко, С. Караман, О. Караман, Л. Мацько, І. Олійник, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско, Ю. Романенко, С. Чавдаров тощо. Вони ґрунтовно опрацювали різні етапи уроку, вивчили його структуру та перебіг.

Докладно різні аспекти уроку української мови в школі вивчили О. М. Горошкіна, І. А. Кучеренко, М. І. Пентилюк, Т. Г. Окуневич. Розробки уроків з лексикології та фразеології для школи запропонували О. Рудницька (6 клас); С. Омельчук та Ю. Романенко (10,11 клас). Приваблює й новий підручник для профільного навчання української мови в 10 класі, укладений групою відомих в Україні вчених – Л. Мацько, О. Семенов, Н. Сологуб, Ю. Романенко, О. Мацько, О. Сидоренко. У цьому джерелі є ґрунтовані напрацювання щодо лексикології та фразеології.

Як зауважує В. Дороз, у «процесі розроблення теорії та практики сучасного уроку лексикології української мови як основної форми організації навчання та виховання в основній школі на особливу увагу заслуговує класно-урочна система освіти з позиції сьогодення» [27].

Під час вивчення уроку слід звернути увагу на його філософську та психологічну основу, на поєднання різних етапів уроку, на використання традиційних та інноваційних методів у ході уроку.

Відомо, що підґрунтям уроку лексикології є філософія з її величезним апаратом. Про це неодноразово зазначали різні лінгводидакти: І. Кучеренко, М. Пентилюк, О. Горошкіна, С. Омельчук та інші. Освіта і філософія – це пов'язані поняття; філософія визначає загальні цінності освіти, без філософського аспекту не може бути уроку лексикології української мови.

Урок лексикології має філософську сутність. Слову надавали особливого значення в давніх філософських ученнях. Відомо, що й Платон, і Аристотель, і схоласти, і Бекон, і Гоббс, і Локк, і Берклі, і Юм, і Гайдеггер і багато інших порушували тему мову. Однією із «вічних» суперечок була

така, що порушувала проблему співвідношення назв і речей із ними співвідносних. Сучасний дослідник філософії мови Ф. Бацевич зауважує, що лінгвіста спонукає звертатись до філософії те, «що ця наука стимулює пізнавальну діяльність дослідника мови» [4, с. 17]. Філософія дозволяє заглянути в сутність конкретних мовних фактів, а особливо слів.

У науковому й освітньому просторі до філософських тенденцій мовної освіти належать: стандартизація змісту навчання, компетентнісна спрямованість, особистісна орієнтованість навчального процесу, переосмислення ролі вчителя, діалог у межах навчання, застосування інноваційних технологій навчання української лексикології. Ці філософські тенденції узгоджуються із сучасними світоглядними пріоритетами суспільства, зумовлюють розвиток філософсько-освітньої парадигми й сучасної методики навчання лексикології української мови в загальноосвітній школі. Усе це виступає стимулом розроблення ефективної та продуктивної технології уроку лексикології української мови. Звернення до головних філософських тенденцій сьогодення забезпечить наукове підґрунтя для сучасного уроку лексикології української мови в школі, дозволить здійснити його успішне планування.

Через призму філософії розглядається питання про мовну особистість учня, мовну особистість учителя. Якими рисами повинен бути наділений викладач, аби виховати свідомого громадянина? Над такими важливими питаннями розмірковує Л. Мацько: «Які навчально-виховні пріоритети слід обрати, які ефективні методики винайти, щоб навчати і виховувати національно свідомих, високодумних, морально стійких громадян України...» [37, с. 68]. Тільки висококваліфікований учитель може навчити й виховати свідому особистість учня.

Поняття мовної особистості розуміють у лінгвістиці по-різному. В. Карасик акцентує увагу на п'яти найважливіших аспектах мовної особистості:

- 1) мовна здібність як органічна можливість навчання органічного спілкування;

- 2) комунікативна потреба, спрямована на адресата, співбесідника, колектив;
- 3) комунікативна компетентність як вироблене вміння до мовного спілкування;
- 4) мовна свідомість як активне вербальне відтворення внутрішнього та зовнішнього світів;
- 5) поведінка мовця «як усвідомлена й неусвідомлена система вчинків, що розкривають характер й образ життя людини» [37].

Мовна особистість передусім може об'єктивно та адекватно оцінити себе в певній комунікативній ситуації. Мовна особистість учителя володіє досконалою мовою й має багатий словниковий запас, має індивідуальний стиль спілкування та високу культуру мовлення. Отже, мовна особистість з погляду лексикології має належний рівень комунікативної компетентності, знає основні лексичні одиниці, уміє їх уживати в мовленні, продукує й аналізує мовлення щодо лексичних одиниць, постійно вдосконалює лексичний запас і працює над вмінням гарно говорити і висловлюватися.

На думку І. А. Кучеренко, у мовній освіті переважають такі філософські тенденції: «стандартизація змісту навчання, особистісна орієнтованість, компетентісна спрямованість мовного навчального процесу, діалогізація навчальної діяльності; застосування продуктивних технологій навчання української мови, переосмислення ролі вчителя» [96, с. 13].

Важливою для навчання лексикології, на наш погляд, є стандартизація змісту мовної освіти – в контексті розвитку мовної особистості школяра. Зміст так чи інакше впливає на якість освіти. Сьогодні в умовах змін соціуму потребують змін і технології реалізації змісту. Мова йде про модернізацію технології уроку лексикології; потрібно переосмислити змістовий та процесуальний аспекти навчального процесу, здійснити методичну, технологічну кореляції в межах сучасного уроку лексикології. Саме урок є гарною формою подання змісту лексикологічного матеріалу, але такий матеріал потребує уніфікації. Лексикологія також диктує й те, які методи для її вивчення оптимальні.

Здібності щодо вивчення слова та фразеологізму розвиваються протягом усього мовного навчання в школі, і в цьому теж вбачаємо філософське коріння. Слова та фразеологізми не просто вивчаються, а й стають знаряддям комунікативної компетентності. І теоретичні, і практичні знання вкупі формують сучасну мовну особистість, здатну конструктивно спілкуватися.

Учитель мови мотивує на уроці лексикології учня, зацікавлює його до слова й фразеологізму, прагне розвинути в нього бажання вдосконалювати лексикологічні вміння, і не тільки під час уроку лексикології, а й на інших уроках, поза межами класу. Тобто відомий постулат «навчання впродовж усього життя» поєднує освіту та філософію. Це означає, що вчитель мови навчає лексикології не тільки на відповідному уроці, а й постійно, під час усього мовного курсу в школі.

Мовна лексикологічна освіта ґрунтується з погляду філософського на теорії взаємодії різних суб'єктів спілкування в суспільстві, причому найпоширенішою серед них є філософсько-методологічна тенденція діалогізації навчальної діяльності. Звісно, що її основою є спілкування головних учасників педагогічного процесу – вчителя й учня – у формі діалогу та полілогу. Філософія сучасної мовної освіти, як вважає І. А. Кучеренко, передбачає «визначення стратегічних принципів та загальних способів організації суб'єкт-суб'єктної навчальної діяльності учнів на уроці й виступає необхідною теоретичною платформою і стратегічним методологічним орієнтиром для розроблення ефективної технології сучасного уроку української мови» [96, с. 13]. Так, у процесі навчання діалог є формою спілкування учня й учителя, відбувається їх суб'єкт-суб'єктна взаємодія (І. Кучеренко). Саме у формі діалогу можна ефективно побудувати урок лексикології чи фразеології. Ефект взаємодії полягає в тому, що вчитель прагне максимально навчити, а учень намагається ефективно засвоїти матеріал. Обидва – і вчитель, й учень прагнуть комунікувати. При цьому учень шукає сам комфортні умови навчання, оцінює свої вміння. Така ж

рефлексія присутня у викладача, який аналізує доречність поданого матеріалу, належну його комунікативність.

Співпраця за моделлю «діалог учителя-учня» оптимальна на уроках лексикології. Учень у процесі діалогу навчається послуговуватися словом, уживати слова в мовленні відповідно до їх значень, використовувати пароніми, омоніми, синоніми, уміти живати різні групи лексики. Діалог передбачає, що учень і відповідає, і ставить певні питання (наприклад, під час мозкового штурму). Таким чином, діалог сприяє формуванню пізнавальної активності учнів, їх комунікативності. У результаті застосування діалогу відбувається взаєморозуміння учасників навчання, виховується досконала мовна особистість, здатна самостійно мислити, критикувати.

Таким чином, згоджуємося з І. Кучеренко і визначаємо такі філософсько-методологічні тенденції сучасної мовної освіти і методики навчання лексикології української мови: «стандартизація змісту освіти в плані розвитку мовної особистості; комунікативна орієнтація навчання лексикології; особистісна орієнтованість процесу навчання; переосмислення ролі й функцій учителя в навчальному процесі; діалог у навчальній діяльності; застосування продуктивних технологій навчання лексикології української мови» [35]. «Означені філософські тенденції, – пише І. А. Кучеренко, відбивають світоглядні пріоритети суспільства, спрямовують розвиток теорії та методики навчання мови, зумовлюють становлення нових закономірностей, підходів та принципів навчання і сприяють модернізації уроку української мови в основній школі» [96, с. 13].

Як бачимо, сьогодні навчання лексикології з урахуванням філософських концепцій сучасної мовної освіти значно прискорює навчально-виховний процес, модернізує його.

Теоретичне підґрунтя уроку лексикології української мови забезпечують лінгвометодичні принципи. Їх дотримання важливе для успішної реалізації навчального процесу. На думку І. Кучеренко, лінгвометодичні принципи підтверджені змістом шкільної освіти і як базові

для неї визначають зміст, методи, прийоми, засоби, типологію та структуру уроку [34, с. 183].

Погоджуємося з І. Кучеренко й акцентуємо на лінгвометодичних принципах лексикологічної освіти в школі, що допомагають учителю ефективно поєднати різні методи і засоби навчання з метою забезпечення належного рівня знань і розвитку основної – комунікативної компетентності [34; 35]. «Лінгвометодичні принципи, – переконана І. Кучеренко, – підтверджені змістом шкільної мовної освіти і лежать в основі організації уроку: їх реалізації підпорядковані такі його компоненти як зміст, методи, прийоми та засоби навчання, типологія і структура» [98, с. 183].

До лінгвометодичних принципів, що лежать в основі вивчення лексикології, зараховуємо такі: принцип взаємозв'язку у вивченні всіх розділів мови в школі; функційно-комунікативний; взаємозв'язку в розвитку усного й писемного мовлення; текстоцентризму.

Принцип взаємозв'язку забезпечує комплексне вивчення української мови в школі. І. Кучеренко зауважує: «Принцип взаємозв'язку у вивченні всіх розділів шкільної програми дозволяє забезпечити комплексне вивчення української мови як цілісної системи» [98, с. 183]. Щодо лексикології, то це означає, що вивчати її не можна ізольовано від інших розділів сучасної української мови. Лексикологія пов'язана з фонетикою, бо слова складаються зі звуків, кожне слово має наголос, і важливо правильно акцентувати слова під час їх вивчення. Кожне слово належить до певної частини мови, має граматичну організацію й особливості відмінювання, через що і здійснюється зв'язок із морфологією. Вивчення слова в морфології відбувається через усвідомлені його словоформ. Слово продукує усне та писемне мовлення, тобто з допомогою слів будуються висловлення [35]. Отже, під час вивчення лексикології очевидною є проєкція на синтаксис, на комунікативну лінгвістику, адже «варто приділяти зв'язку фонетики, лексики, граматики, стилістики з комунікативною лінгвістикою, що оперують такими основними поняттями як ситуація спілкування, комунікативний акт, мовленнєвий жанр, текст, дискурс тощо» чимало уваги [98, с. 183].

З огляду на класифікацію І. А. Кучеренко, виділяємо правила аналізованого принципу для вивчення лексикології і фразеології: вивчати всі теми «поступово і в нерозривній єдності» [98]; визначати зв'язок слова з фонетикою, морфемікою, словотвором, синтаксисом, комунікативною лінгвістикою; вивчати різні групи слів на основі текстів; визначати специфіку сполучуваності слів у текстах.

Функційно-комунікативний принцип уроку лексикології орієнтований на опанування вміння спілкуватися. І. Кучеренко вважає, що «принцип функційно-комунікативної спрямованості зумовлює зміст уроку, вибір навчального й дидактичного матеріалу, активність методів, прийомів і засобів навчання, за допомогою яких можна оволодіти комунікативною функцією української мови» [98, с. 184]. Й урок лексикології неможливий без цього принципу, матеріал уроку лексикології повинен спиратися на нього, оскільки спілкування опосередковане словом. Доречні для процесу викладання лексикології правила функційно-комунікативного принципу, які враховуємо на основі І. Кучеренко. Це такі правила: формувати через слово комунікативну компетентність учня, розвивати його мовленнєві вміння; подавати теорію слова (наприклад, синоніми) обов'язково через створення спілкувальної ситуації; розкривати комунікативну значущість слів; продукувати мовлення – через нанизування слів; поширювати діалогічну чи полі логічну форму спілкування на уроці лексикології.

Принцип взаємозв'язку в розвитку усного й писемного мовлення – це вивчення звукової та графічної форми мови у їх зв'язку. «Відповідно до цього принципу на уроці української мови обов'язково має бути порівняння усного й писемного мовлення, вивчення специфічних особливостей цих форм, визначення схожих та відмінних рис, а також випереджувальне навчання первинного усного мовлення щодо вторинного писемного – усні види робіт мають передувати писемним [98, с. 184]. Згідно з цим принципом на уроці лексикології слід порівнювати, як пишеться слово, який його графічний образ, як вимовляється та який наголос – звуковий образ слова. Застосування цього принципу передбачає: вивчення слів у взаємозв'язку

написання та вимови, засвоювати наголос слова (можливо, для роботи брати слова із проблемним наголошенням), використовувати усні та письмові вправи, тренувати дикцію.

Оскільки саме в тексті реалізується значення слів, то для вивчення лексикології важливий принцип текстоцентризму. «Означений принцип визначає текст як найбільш важливу одиницю у навчанні мови, що презентує найвищий п'ятий рівень мови і включає всі інші лінгвістичні засоби. Згідно з цим принципом на уроці текст має бути контекстом функціонування мовних одиниць усіх рівнів, предметом вивчення й одиницею мовлення» [98, с. 184]. Відповідно до цього принципу на уроці лексикології та фразеології слід вивчати лексичні одиниці (антоніми, синоніми, багатозначні слова) на основі текстів, читати такі тексти й навчати продукувати їх, добирати культурно й національно значущі тексти, використовувати діалогічні тексти для моделювання певних ситуацій.

Урок сучасної лексикології передбачає комплексне застосування означених принципів.

1.2. Урок лексикології як особлива форма організації навчально-виховного процесу

Лінгводидакти визначають урок як основну форму навчально-виховного процесу одного й того самого колективу учнів за певною програмою. За оптимальної організації «урок забезпечує міцне й усвідомлене засвоєння навчального матеріалу, формування знань, умінь і навичок, комунікативної компетентності учнів» [61, с. 154].

Урок лексикології визначаємо як таку форму навчально-виховного процесу, на якому за допомогою традиційних та інноваційних методів відбувається опанування основ лексикології та реалізується лексична компетентність, результатом якої є комунікативні вміння. Справжня мета лексикології – не в теоретичному засвоєнні основних понять лексикології,

так само і фразеології, а в тому, аби учень здобув уміння спілкуватися. Це, у свою чергу, стане базою для майбутніх умінь молодого фахівця.

Сучасний урок лексикології повинен відповідати викликам українського суспільства, загальним вимогам світового освітнього простору.

Сучасний урок лексикології – поліфункціональний. Найважливіша його особливість, на думку вчених, – виховати свідомого громадянина, патріота України, українця, що усвідомлює цінність і вагу української лексики для майбутнього професійного зростання. Саме українська мова забезпечує становлення світогляду школяра, «інтегрує соціум, з населення гуртує народ і націю» [12, с. 3]. Як навчання української мови повинно бути громадянським, так й уроки лексикології мають формувати громадянські якості в молодого покоління – для майбутнього України. На допомогу приходить комплексний підхід до навчання, і його забезпечують переважно комунікативно-діяльнісний, українознавчий, стилістичний підходи [62, с. 5]. Отже, на уроці лексикології необхідно створити умови й естетичні – для засвоєння краси українського слова, словникового багатства загалом, і соціальні – для виховання громадянина, через багате й гарне українське слово.

Урок лексикології активно впливає на розвиток пізнавальної та творчої активності учнів. Як уже зазначалося, пізнавальний потенціал прихований у слові, адже з його допомогою учні опановують матеріальний світ, сприймаючи його, наприклад, через нові тексти; а згодом і самі продукують тексти, на основі вивчених слів. І тому важлива особливість уроку української мови – його комунікативна спрямованість. Пізнавальні й творчі здібності учнів реалізуються в процесі слововжитку, відповідно до значення слова, специфіки його сполучуваності з іншими словами, згідно з культурними стереотипами. У результаті збагачується лексичний запас, формується комунікативна компетентність.

Сучасне шкільне навчання мови спирається на досягнення комунікативної лінгвістики, відповідно, у контексті уроків лексикології

актуальною є комунікативна методика навчання мови. Її засади опрацьовано такими вченими, як Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, М. Пентиліук, Г. Шелехова тощо. Комунікативна методика зорієнтована на навчання учнів спілкування в різних сферах суспільного життя. Оскільки спілкування здійснюється вербальними (мовними) засобами, то це – «живий процес мовлення між учасниками діалогу, спрямований на реалізацію конкретної життєвої настанови» [36, с. 4]. Результат застосування цієї методики: навчати словам так, аби учні наприкінці навчання ефективно комунікували, мали розвинені комунікативні вміння.

Урок лексикології забезпечує етичне та естетичне виховання. Українське слово здатне виховати духовно багату особистість, яка розуміє, що таке добро і зло, отримує гарний настрій на основі українського слова. Мовний матеріал повинен мати «естетичну вартість й активно впливати на виховання в учнів відчуття прекрасного, приносити естетичне задоволення й викликати позитивні емоції» [61, с. 6]. Питома вага в такому матеріалі належить таким словам, які були вилучені в 30-х роках ХХ ст. зі словникового складу української мови.

Сучасний урок лексикології як багатоаспектна одиниця формує кілька компетентностей: лексичну, фонетичну, акцентуаційну, граматичну, комунікативну тощо. Очевидно, що базовою є лексична компетентність, що полягає в поетапному засвоєнні основ лексикології [91, с. 3]. Це поняття про слово, його функції, значення слова та його види, групи лексики (пароніми, омоніми, антоніми, синоніми), шари лексики за різними ознаками.

Отже, сучасний урок лексикології української мови – це: збільшення самостійної роботи учнів, що зумовлено віковими й психологічними особливостями учнів, а також характером навчального матеріалу, який не вивчається, а поглиблюється в комунікативному аспекті, повторюється та узагальнюється; мотивація навчання учнів, що здійснюється через створення певної системи мотивів, які стимулюють використання набутих знань у мовленнєвій діяльності; розвиток особистості учня, що перетворюється в

конкретний результат завдяки активній пізнавальній та комунікативній діяльності учнів.

Урок лексикології повинен стимулювати різні види діяльності учнів: пізнавальну, розумову, аналітичну. Вихідним на цьому уроці є слово – поліфункціональна одиниця.

Загальновідомо, що слово – це будівельний матеріал для висловлення, останнє набуває «опредметнення» саме через слово. Хоча за висловленням закріплена комунікативна функція, воно зберігає номінативність завдяки правильно вживаним словам. Ще до школи дитина пізнає світ, пов'язуючи його предмети з відповідними назвами, співвідносячи словесний знак із речами та явищами навколишньої дійсності. У школі продовжується розбудова словникового складу мови, і від того, наскільки цей процес цілеспрямований, належним чином спланований, нормативно та суспільно усвідомлений, залежить ефективність опанування мови загалом. Формування й активація лексичного запасу учнів сприяє збагаченню інтелектуальних здібностей, вихованню почуття любові до українського слова, до його носіїв, до держави [47, с. 16].

Важливо врахувати й те, що через слово відбувається пізнання саме національного світу, установлення його закономірностей. За кожним словом приховується широке уявлення про предмети та явища, що оточують людину в певному соціумі. Вивчення мови, як переконаний Ф. Бацевич, повинно здійснюватись у тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, культурним і духовним життям етносу [4, с. 34]. А слова якраз і є тими культурно-національними знаками, що відображають у мові все національне, самобутнє. Звідси й вимога до вчителя: для уроків лексикології добирати вишукані українські слова, на їх основі будувати як традиційні, так й інноваційні завдання. На цьому неодноразово наголошували лінгводидакти, наприклад М. Греб, відзначаючи, що в школах слід більше зважати на безеквівалентну лексику, на фонові слова, етикетні формули, фразеологізми тощо [21, с. 4].

Уроки лексикології по-особливому стимулюють розумово-мовленнєву діяльність. Це відбувається у зв'язку із використання змістовного та інформативного навчального матеріалу, що відповідає інтелектуальному розвитку учнів, їхнім запитам. Власне, слово сприяє розвитку інтелектуальності. Важливою є постановка цілей, що спонукають учнів до висловлювання власних думок – і це теж неможливе без належного словникового запасу. Цьому сприяє застосування методів і прийомів навчання, які дають змогу кожному учневі брати безпосередню участь у мовленнєвій діяльності й забезпечують самостійність у виконанні завдань. Через слово формуються необхідні життєво-практичних уміння і навички поведінки в суспільстві.

Слід пам'ятати, що позиція вчителя на сучасному уроці з лексикології – не керівника, а організатора навчально-виховного процесу; при цьому учень – активний діяч, суб'єкт навчально-виховного процесу

Сучасні дидакти приділяють значну увагу щодо планування навчання учнів, у процесі якого вони повинні опанувати нові знання, набути практичні навички. Слід стимулювати активність учнів, залучати їх до «планування власної навчальної діяльності, плануванні форм, методів, засобів навчальної діяльності, її самоорганізації, самоконтролю, тобто саморегулюванні навчання» [19, с. 5].

Урок лексикології є комунікативно спрямованим уроком, незважаючи на те, що ще десять років тому вчителі ставили іншу мету – навчання теорії лексикології. Сьогодні особливо актуальною є репрезентація елементів теорії комунікації, забезпеченні активної практичної діяльності учнів – для старшокласників. Загалом на уроці лексикології відбувається комплексний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності учнів.

Характерно, що уроки лексикології повинні орієнтуватися на ситуативні завдання, що досягається відповідним дидактичним матеріалом. При цьому слід використовувати лексику різного плану, збагачувати словник і термінологічною лексикою.

Лексика – це сам той дидактичний матеріал, що дозволяє уникнути монотонності і забезпечити різноманітність. Слова відтворюють процес формування лексичного складу мови, який є своєрідним кодом народу, засобом сприйняття та розуміння світу [45, с. 61]. Українські слова – це продукт багатьох епох, вони, як питомі, так і запозичені, називають поняття різних сфер дійсності. Залучення різного лексичного матеріалу на уроках лексикології – важливе завдання вчителя.

Отже, урок лексикології повинен бути змістовним, містити доречний лексичний матеріал, відповідний історії, культурі, суспільним вимірам сьогодення. Адже, як переконані В. Ф. Дороз та Т. Е. Ларіна, «урок являє собою цілісну систему, у якій все взаємопов'язано: мотиви, цілі, добір змісту навчання, добір завдань, виконувана учнями сукупність навчальних дій, використовувані вчителем методи і способи організації навчальної діяльності учнів, структурна побудова уроку, результати учіння» [27, с. 61].

Висновки до першого розділу

У ході вивчення теоретичної бази уроку української лексикології було встановлено, що сучасний урок мови – це такий часовий навчальний проміжок, протягом якого вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його творчий потенціал з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, а отже, виховання мовної особистості, національно компетентної, творчої, здатної працювати для розбудови України.

Урок лексикології характеризується поєднанням мовленнєвої, мовної, соціокультурної й діяльнісної змістових ліній, традиційними та інноваційними методами навчання. Усе це узгоджується із досягненнями теорії і практики навчання української мови загалом, визначеними

стандартами мовної освіти. урок лексикології – це важлива форма організації навчання в сучасній школі.

Сучасний урок лексикології повинен відповідати викликам українського суспільства, загальним вимогам світового освітнього простору.

Сучасний урок лексикології – поліфункціональний. Найважливіша його особливість – виховати свідомого громадянина, патріота України, українця, що усвідомлює цінність і вагу української лексики для майбутнього професійного зростання.

Урок лексикології активно впливає на розвиток пізнавальної та творчої активності учнів. Пізнавальний потенціал прихований у слові, адже з його допомогою учні опановують матеріальний світ.

Важлива особливість уроку лексикології української мови – його комунікативна спрямованість.

Урок лексикології забезпечує етичне та естетичне виховання. Українське слово здатне виховати духовно багату особистість, яка розуміє, що таке добро і зло, отримує гарний настрій на основі українського слова.

Сучасний урок лексикології як багатоаспектна одиниця формує кілька компетентностей: лексичну, фонетичну, акцентуаційну, граматичну, комунікативну тощо. Очевидно, що базовою є лексична компетентність, що полягає в поетапному засвоєнні основ лексикології

РОЗДІЛ 2

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНОГО УРОКУ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

2.1. Структура уроку лексикології

Ефективність уроку зумовлює його структура, поетапність. Структурування уроку – важлива частина в діяльності вчителя. Оскільки уроків існує багато, то і їх структура буде різною. Як показує аналіз праць лінгводидактів, структуруванню уроку, залежно від його типу, приділяли увагу різні вчені, а саме: О. Біляєв, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, І. Кучеренко, М. Пентилюк, К. Плиско, Н. Голуб, М. Поздняков, О. Пометун, Г. Шелехова І. Хом'як тощо.

Структура уроку, на думку І. А. Кучеренко – «це чіткий, послідовний, продуманий, спроектований і складений учителем план проведення навчального заняття, спрямований на досягнення комплексної мети, цільових завдань у процесі навчально-комунікативної суб'єкт-суб'єктної взаємодії» [96, с. 16]. Цілком погоджуємося із дослідницею і визначаємо ключові особливості структури уроку лексикології: чіткість у доборі матеріалу, послідовність на уроці, продумане проектування, наявність чіткої мети і комунікативна орієнтованість.

Як було зауважено, структура уроку залежить від його типу, тому доцільно проаналізувати наявну типологію уроків. На думку М. Пентилюк та Т. Окуневич, класифікація уроку повинна відповідати таким вимогам: мати критерії поділу уроків; відстежувати відповідність критеріїв сучасному розвитку освіти; мати основний критерій, визначальний; передбачати складники структури уроку та ін. [62] .

Протягом розвитку лінгводидактики було багато спроб визначити типи уроків. Так, відомі типології уроків належать О. Біляєву, С. Чавдарову, М. Махмутову, І. Хом'яку, Г. Шелеховій, М. Пентилюк, І. Кучеренко тощо.

Загалом виробилося кілька підходів до поділу уроків – за дидактичною метою, за організацією навчально-пізнавальної діяльності, за етапами навчання та ін. Найбільш поширеною є класифікація за навчальною метою, згідно з якою уроки поділяють на аспектні, «спрямовані на формування й розвиток мовних і частково мовленнєвих знань, умінь, навичок», та уроки мовленнєвого розвитку, скеровані на «формування мовленнєвих і комунікативних знань та вмінь» [62, с. 13]. Перші, у контексті уроку лексикології, покликані сформувати лексикологічну компетентність, другі дуже важливу – комунікативну.

Структура уроку багато залежить від змісту уроку. Так, О. Біляєв переконаний, що структура уроку зумовлена «його метою, характером навчального матеріалу та ступенем підготовки (розумової, мовної) учнів» [10, с. 22].

Структура уроку для М. Пентилюк та Т. Окунович – це «сукупність різних варіантів взаємодії між його елементами, що виникає в процесі навчання і забезпечує його цілеспрямовану дієвість» [62, с. 26]. Отже, урок має таку структуру, що визначається його метою, завданнями, наприклад, які завдання висуваються під час вивчення теми «Омоніми» (навчитися розрізняти за змістом однакові за написанням слова); відповідно мета і завдання дозволяють обрати певну методологію.

Урок лексикології – це єдність змісту і форми, урок лексикології ґрунтується на підходах, закономірностях та принципах навчання, логіці засвоєння учнем нових знань та вмінь, навчальній діяльності вчителя й пізнавально-розумовій діяльності учня.

Дослідниця Т. Донченко переконана, що «структура уроку повинна відображати не стільки зовнішні вияви діяльності вчителя й учнів, скільки сутність процесів, з якими пов'язані методична творчість учителя й активна навчально-пізнавальна діяльність учнів, її логіка. Кожне з цих завдань спрямоване на досягнення якоїсь проміжної мети, роботу над певним змістом, тому йому відповідає певна частина в побудові уроку» [24, с. 8].

Згідно з лінгводидактикою, елементами структури уроку є його етапи. Етапи вивчення лексикології і фразеології загалом передбачають: I етап – пропедевтичний (початкові класи); II етап – основний (5-6 класи); III етап – поглиблений (7-9 класи); IV етап – функційно-стилістичний (10-11 класи) [61, с. 54]. Етап окремого уроку лексикології – відносно самостійна частина уроку, що реалізує часткову мету в межах основної мети уроку [61, с. 54].

Сучасна система освіти диктує певні правила і вимоги, згідно з якими виділяємо «стрижневі структурні етапи уроку української мови, що відтворюють цілісний навчальний процес (організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку)» [96, с. 16].

Отже, урок лексикології поділятимемо на такі структурні елементи, що зазначені вище.

Етап *організації класу* дуже важливий, адже початок уроку визначає загальний настрій класу, прогнозує його активність і результативність щодо набуття знань. Одним словом, завдання вчителя – створити позитивну та сприятливу психологічну атмосферу в аудиторії. З погляду елементів лексикології, це відбувається за рахунок: мовленнєвих етикетних формул (привітання, говоріння компліментів); лексичного аналізу слів, передусім належних до власне української, безеквівалентної лексики; фразеологічного аналізу фразеологізмів, пов'язаних із позитивними емоціями. Наприклад, після привітання учитель може звернутися до учнів: «А чи знаєте ви, що означає в українській мові слово ‘закутень’?» (‘закутень’ – віддалене, малопомітне місце [61, с. 103]). Далі йде пояснення слова. Також вивчення лексики можна проводити на основі говоріння компліментів, при цьому вчитель звертається до учнів «Назвіть комплімент щодо одягу учнів!».

Етап мотивації, на думку багатьох лінгводидактів є визначальним, адже вчитель повинен зацікавити учнів, «пробудити в них інтерес до навчальної теми, мобілізувати пам'ять, спонукати їх до пізнавально-дослідницької діяльності, зацікавити подальшою роботою на уроці» [96, с.

16]. А в межах сучасної україномовної освіти є важливе завдання вчителя, що полягає у формуванні й підтримці стійкої мотивації школярів до вивчення української мови [61, с. 107]. Безперечно, це стосується й лексикології. Викладач повинен чітко окреслити, що знати матеріал про слово – це в майбутньому добре спілкуватися. Слово поліфункціональне й визначальне в житті людини. Правильне вживання слова – це основа навчання мови й майбутньої фахової діяльності молодого людини.

Етап *перевірки домашнього завдання* може бути окремим етапом уроку лексикології, з метою визначити рівень набутої лексичної компетентності (наприклад, специфіка груп лексики – омонімів, паронімів, синонімів, антонімів). Також він передбачає визначення рівня засвоєння лексичних знань, наскільки добре учень вивчив чи пароніми, чи омоніми тощо. Перевірити домашнє завдання з лексикології можна усно, наприклад, через опитування (*Що таке пароніми? Що таке синоніми?*); письмово – через мінітестування. Комунікативні вміння перевіряються в ході різних лексикологічних ігор.

Актуалізація опорних знань і вмінь – це етап, на якому безпосередньо перевіряються вивчені знання, коли вчитель може оцінити: добре чи погано учні вивчили лексикологічний матеріал. Колектив підручника «Методика української мови в школі» переконаний, що актуалізація знань постає як важливий етап «відновлення раніше вивченого або відомого учням з безпосередньої мовної практики матеріалу, потрібного для глибшого сприйняття й усвідомлення нового, це місток від відомого до нового» [10, с. 107]. Якщо гарно засвоєний попередній лексикологічний матеріал, то наступний буде вивчати набагато легше.

Цілевизначення – також стрижневий і головний етап уроку, адже від правильно визначеної мети залежить гарний результат. На думку І. А. Кучеренко, «цілевизначення – етап уроку, завданням якого є повідомити тему й мету, сформулювати цілі навчального заняття, «перевести» навчальну мету та цільові завдання уроку у внутрішній план діяльності кожного учня, залучити школярів до цілеспрямованої роботи, поставити перед ними чіткі

цілі й окреслити кінцевий результат, якого необхідно досягти після завершення навчального заняття» [96, с. 16]. Наприклад, на етапі цілевизначення в темі «Синоніми» учитель чітко формулює мету: «Навчити дітей розрізняти слова-синоніми, прищепити вміння правильно використовувати синоніми в мовленні». У ході постановки мети І. Кучеренко радить дотримуватися певних правил, бо «мета уроку виникає не хаотично, а організовано, узгоджується із цільовими установками Стандарту мовної освіти, програмами з української мови для загальноосвітньої школи, ураховує особливості учнів певного віку, відображає професійні, методичні і креативні можливості вчителя» [97, с. 211-212]. І це, справді, слушне зауваження для вчителя.

Етап засвоєння нових знань пов'язаний з новим лексичним та фразеологічним матеріалом, при цьому вчитель повинен викладати інформацію про лексикологічні одиниці відповідно до поглядів сучасної лінгвістики. Для цього етапу можливі традиційні методи – слово вчителя, а також дослідницькі завдання, лексикологічні та фразеологічні ігри. У праці «Основи дидактики» В. Чайка зауважує щодо методів та їх використання «такі способи активізації розумової діяльності учнів: створення проблемних ситуацій, фіксація основних елементів знань у вигляді опорних схем; застосування системного підходу під час вивчення складних об'єктів; постановка пізнавальних запитань і завдань» [94, с. 149]. На цьому етапі викладач-мовник повинен не тільки лаконічно й ґрунтовно розкрити сутність, особливості та характерні ознаки лексичного матеріалу, а й скерувати учнів на практичну реалізацію знань.

Формування умінь і навичок - це безпосередній процес засвоєння матеріалу, у процесі якого формується лексикологічна компетентність. О. М. Біляєв цей етап визначає як «таку організацію навчального процесу, яка допомагає повному усвідомленню теоретичного матеріалу шляхом повторення найскладніших питань, навчає учнів застосовувати теорію для вирішення практичних завдань, ... проймає всю роботу ідеєю розвитку мовлення, забезпечує активну розумову діяльність» [10, с. 109]. На цьому

етапі важливо закріпити теоретичні знання з лексикології та фразеології. А на думку С. Цінько, у процесі вивчення лексикології і фразеології необхідно приділяти особливу увагу практичній спрямованості навчання [93, с. 112]. У зв'язку з цим на етапі формування вмінь та навичок доцільно використовувати різні інтерактивні вправи.

Етап *рефлексії* часто пояснюють як визначальний, провідний. «Рефлексія, – зауважує І. А. Кучеренко, – забезпечує зворотний оперативний зв'язок, дає змогу зіставити очікувані результати, окреслені на етапі цілевизначення, й одержані результати процесу навчання на уроці» [96, с. 16]. Рефлексія – етап, що відзначається подвійністю: з одного боку, це діяльність учителя щодо оцінки власної педагогічної роботи й результату учіння школярів; з іншого – діяльність учнів щодо аналізу особистісного процесу учіння.

Пояснення домашнього завдання – це етап, на якому вчитель пояснює, а не повідомляє домашнє завдання; це вид самостійної діяльності учнів, спрямований на закріплення знань, удосконалення вмінь і навичок, набутих на уроці [61, с. 50]. Обсяг домашнього завдання повинен бути не більше, ніж 2/3 від класної роботи. Крім того, воно повинне бути доступним, мати диференційований характер, сприяти свідомому засвоєнню учнями знань, умінь і навичок, містити елемент новизни. Також домашнє завдання передбачає повторення теоретичного матеріалу, добір прикладів до вивченої лінгвістичної теорії, застосування правил, складання таблиць, схем, роботу зі словником, виконання вправ з підручника тощо.

Й останній етап уроку – **підсумок**. Тут зазвичай оголошують результати навчання. На думку колективу авторів «Словника-довідника з української лінгводидактики», цей етап «відіграє важливу роль у засвоєнні, узагальненні вивченого, його систематизації» [61, с. 119]. Під час цього етапу уроку лексикології слід використовувати бесіду, подавати класифікаційні таблиці, інтерактивні ігри.

Отже, визначення структури уроку лексикології та фразеології є важливим етапом його планування.

2.2. Аспектні уроки лексикології та фразеології

Аспектні уроки – це велика частина уроків лексикології та фразеології. Ознаки аспектних уроків визначали різні вчені – О. Біляєв, О. Горошкіна, О. Караман, М. Пентилюк, Т. Окуневич, І. Кучеренко тощо. Поширена думка О. Біляєва, який стверджує, що ці уроки важливі з погляду «засвоєння теоретичних відомостей з мови»; вони покликані «сформувати і розвинути в учнів мовні, або первинні, уміння та навички, а саме: орфоепічні, лексичні, словотвірні, правописні – орфографічні» [9, с. 28]. Уроки лексикології та фразеології української мови спрямовані на розвиток лексичної та фразеологічної компетентності та покликані формувати лексичні, фразеологічні й частковомовленнєві вміння, розвивати досвід їх застосування у практиці. Отже, на аспектних уроках на основі теоретичних відомостей про слово, його значення, про багатозначність слова, різні групи та шари лексики учитель прагне розвинути й комунікативну компетентність. Сутністю аспектних уроків лексикології, на наш погляд, є вивчення всіх аспектів лексикології української мови, а головним завданням – формування саме лексичної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями. Лексична компетентність – складник мовної, і разом із фонологічною, морфологічною, синтаксичною стає підґрунтям для формування комунікативної компетентності. Результат оволодіння лексичною компетентністю – оволодіння комунікативною [92, с. 3].

В українській лінгводидактиці існує чимало спроб класифікації уроків. Найбільш відомі класифікації зробили О. Біляєв, С. Караман, К. Плиско, С. Чавдаров, М. Пентилюк. Однак, не ставимо завдання опрацювати й проаналізувати наявні класифікації.

Ураховуючи класифікаційний досвід уроків у лінгводидактиці і підтримуючи погляди М. Пентилюк, з-поміж уроків лексикології та

фразеології виділяємо кілька типів уроків лексикології, що враховують такі умови: зміст навчального матеріалу з лексикології та фразеології; вік учнів; місце конкретного уроку в системі уроків з певної теми; дидактичні можливості і функції різних методів [62, с. 18].

Уроки лексикології та фразеології розглядаємо як аспектні уроки і з-поміж них виділяємо такі типи, що подано нижче.

Урок лексикології – урок вивчення нових знань.

Як відомо, уроки такого типу вимагають попередньо засвоєних знань, умінь і навичок, обсяг яких скерований на засвоєння нових [62, с. 19]. Прикладом такого уроку може бути урок на тему «Лексикографія» в 10 класі профільної школи [39, с. 242]. Так, учні вже знають, що таке слово і у які зв'язки воно вступає з іншими словами (багатозначність, омонімія, синонімія, антонімія), і ці знання гармонійно вплітаються в лексикографічне опрацювання цих зв'язків. Учитель викладає матеріал щодо словникової статті, щодо правил її формування, зауважує про принципи укладання словників різного типу: тлумачних, синонімів, антонімів, іншомовних слів тощо. На таких уроках можна залучати презентації, практикувати елементи лекції та ін.

Урок лексикології - урок закріплення умінь і навичок.

Цей урок, як визначено в «Словнику-довіднику з української лінгводидактики», це урок, «на якому проводиться закріплення знань і мовних умінь та навичок. Цей тип уроку передбачає проведення різних видів усних і письмових вправ, необхідних для зміцнення знань учнів та вироблення в них відповідних умінь і навичок». [61, с. 155].

У структурі такого уроку зазвичай відсутній елемент вивчення нового матеріалу. Центр такого уроку – виконання вправ, спрямованих на розвиток умінь, формування яких закладалося на попередніх уроках лексикології з вивчення нового матеріалу. Наприклад, вивчивши теми «Омоніми», «Пароніми», «Синоніми», «Антоніми», запроваджуємо в 6 класі такий тип уроку, у межах якого виконуються вправи, що навчають розрізняти омоніми

та багатозначні слова, виділяти в тексті антоніми та синоніми, добирати синоніми до поданих слів тощо.

Урок лексикології - урок застосування знань, умінь і навичок.

Такого типу уроки передбачають самостійну роботу учня. Варто зауважити, що сприймання, усвідомлення та використання учнями лексем у власному мовленні відбувається не тільки під керівництвом учителя, а й засобом самостійної роботи [47, с. 17]. Самостійна робота, безперечно, сприяє формуванню лексичного запасу учнів. Наприклад, склад антонімів, якісно та кількісно, збільшується за рахунок такого виду завдання: «Доберіть 10 прислів'їв, до складу яких входять антоніми».

Урок лексикології - урок повторення, узагальнення й систематизації.

Такі уроки проводять найчастіше, на думку М. Пентилюк, на початку навчального року, у кінці року, після вивчення теми чи розділу, на початку вивчення нової теми [62, с. 19].

Прикладом такого уроку є урок повторення вивченого в кінці року (6 клас) з теми «Лексикологія. Редагування речень (текстів), у яких допущено лексичні та граматичні помилки». Мета цього уроку – повторити й узагальнити вивчений матеріал з лексикології в шостому класі [68, с. 335]. Через тексти тут повторюється вивчений матеріал з різних теоретичних понять лексики.

Урок лексикології – урок контролю.

Їх основу складають відповіді учнів на запитання (тести), які вимагають зіставлення й порівняння схожих відмінних мовних явищ (тематичні уроки) [62, с. 21]. Таку роботу доречно проводити після вивчення ряду схожих питань, наприклад, після вивчення всього лексичного матеріалу. Наприклад, це контрольна робота після вивчення теми «Лексикологія» (6 клас) [68, с. 78]. Контрольна робота сьогодні проводиться у формі тестування або у змішаній формі. Продумані тести, на думку дослідників, зумовлюють

якісне здобуття учнями знань, призвичаюють до алгоритмів логічного та креативного мислення, тренують пам'ять [80, с. 46].

Так, контрольна робота може містити завдання трьох рівнів: перший – тестування; другий рівень – перевірне завдання, третій – творче завдання.

Урок аналізу навчальних досягнень.

Це, наприклад, урок аналізу контрольних робіт, під час якого вчитель спочатку дає загальну оцінку виконаним роботам, потім аналізує окремі роботи (різні за якістю), відзначаючи в них позитивне і недоліки. Потім проводиться робота над помилками і мовленнєвими недоліками. На розгляд виносяться типові помилки і недоліки [61, с. 154]. За структурою такий урок складається з частин: вступне слово вчителя, бесіда про характер помилок і недоліків, робота над ними, підбиття підсумків роботи, завдання додому.

Таким чином, сучасний урок лексикології передбачає аспектні уроки, що відповідають стратегічному завданню мовної освіти – формувати комунікативну компетентність учня (разом з лексикологічною).

Аспектні уроки – дуже важливі, але не єдині щодо практичного опанування лексикології української мови у школі. Пізнавальну вагу мають й уроки розвитку мовлення, що потребують ретельного теоретико-методичного дослідження.

2.3. Уроки лексикології та фразеології – уроки мовленнєвого розвитку

Сучасна шкільна освіта, як відомо, орієнтується на виховання молодої людини – випускника школи, який досконало володіє мовою, має комунікативну компетентність. Формування останньої відбувається на уроках мовленнєвого розвитку. Сучасний урок лексикології повинен використовувати різні методи для розвитку мовлення учня. Такі уроки будуються на діалогічній моделі: «учитель - учень» – у контексті усного і писемного спілкування.

Питання про розвиток навичок зв'язного мовлення завжди було в центрі уваги українських лінгводидактів – М. Пентилюк, Н. Голуб, О. Горошкіної та інших. Уроки мовленнєвого розвитку важливі, адже на них заакцентовується на зв'язку мовлення.

Освіта сьогодні спрямована на розвиток мовної особистості, здатної ефективно спілкуватися й досягати поставлених комунікативних цілей. Саме тому вивчення лексикології та фразеології відбувається із залученням уроків мовленнєвого розвитку. Після кожної теоретичної теми обов'язково йде такий урок.

У межах уроку лексикології важливо залучати такі уроки мовленнєвого розвитку, як есе. Такі уроки спрямовані на «активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів учениць, підвищення в них інтересу до навчання предмета, розвиток особистості, критичного мислення, лінгвокреативності» [44, с. 2].

На учителя покладається величезна відповідальність – старанно добирати теми есе, аби вони відповідали сучасним настроям і поглядам українського суспільства.

Есе, як визначається в «Методичних рекомендаціях щодо викладання української мови і літератури у 2020/2021 навчальному році», – це самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу [44, с. 2]. Есе поділяють на вільне, обмежене щодо обсягу (7-10 речень) і щодо часу (5-10 хвилин), тому його доцільно використовувати на кожному уроці, наприклад на етапі закріплення знань. Наприклад, у 6 класі вивчають такі теми з лексикології: «Групи слів за походженням»; «Активна і пасивна лексика»; «Діалектна лексика»; «Професійні слова і терміни»; «Загальноживані і стилістично забарвлені слова»; «Лексична помилка» [68, с. 4]. На кожному із цих уроків слід пропонувати вільне есе. До речі, вільне есе зберігає свою структуру: вступ, основна частина і висновки. Тематика есе ґрунтується на особливостях сприйняття означеного лексичного матеріалу. Так, для усіх цих уроків можна

запропонувати уніфіковану тему: «Яку роль відіграють лексичні одиниці (застаріла лексика, неологізми, професійна лексика, терміни...) у житті сучасної молоді людини».

Формальне есе – це другий різновид есе, що відзначається більшим обсягом (120-200 слів) і більшим часом (20-45 хвилин). У свою чергу, воно поділяється на інформаційне, критичне, есе-дослідження[44, с. 2].

Формальне есе повинно відповідати таким вимогам:

- мати обсяг 1-2 сторінки (120-200 слів);
- сприйматися як цілісний твір, зі зрозумілою та чіткою ідеєю;
- кожен абзац розкриває одну думку;
- стислість і ясність у межах власної позиції;
- чітка композиційна будова (вступ, основна частина, висновки);
- внутрішня логіка;
- осмисленість у застосуванні теоретичних понять, термінів та узагальнених ідей;
- переконлива аргументація.

Формальне есе доречно використовувати на уроках узагальнення й систематизації вивченого з теми, але у старших класах. Так, в 11 класі вивчають стилістичні аспекти використання лексики: «Стилістичне використання багатозначних слів, омонімів, синонімів, антонімів і паронімів»; «Стильові особливості слів іншомовного походження»; «Стильове забарвлення лексики»; «Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики» [52, с. 6]. Вивчення цього матеріалу чергується з уроками мовленнєвого розвитку, у ході яких реалізуються та закріплюються вміння учнів застосовувати певний лексичний матеріал. Тематика есе може бути різною, однак актуальною і соціально значущою. Наприклад, орієнтований перелік тем: «Доброта і чуйність в умовах COVID-19»; «Бережливе ставлення до здоров'я»; «Роль гаджетів у сучасній освіті молоді людини»; «Недоліки та переваги дистанційного навчання».

Таким чином, уроки мовленнєвого розвитку важливі для практичного застосування набутих знань з лексикології. І в комплексі з аспектуальними уроками вони формують лексичну компетентність, а в кінцевому результаті – комунікативну.

Висновки до другого розділу

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що головною ознакою, що зумовлює поділ уроків, є класифікацій підхід за навчальною метою, тому що побудований на основі узагальнених завдань цілісної мовної освіти. Відповідно до пріоритетів сучасного мовного навчання в основній школі компетентнісний підхід визначено стрижневим. Це зумовлює переорієнтацію і конкретизацію глобальної дидактичної мети мовного навчання – формувати як ключову і предметну комунікативну компетентність (знання, вміння, навички і досвід практичного застосування).

Студіювання дидактичних і лінгводидактичних праць дозволяє зробити висновок, що структура уроку лексикології – це чіткий послідовний, продуманий, спроектований і складений учителем план проведення навчального заняття, спрямований на досягнення комплексної мети уроку, цільових завдань у процесі навчально-комунікативної суб'єкт-суб'єктної взаємодії на уроці. Структура уроку лексикології як багатокomпонентне чітко продумане і спроектоване вчителем-словесником ціле складається з кількох стрижневих структурних етапів (організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цільовизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, корекція, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку), що пов'язані з метою уроку, характером навчального матеріалу та ступенем підготовки учнів. Структурні етапи повинні бути обов'язковими на певному типі уроку, а їх

кількість і послідовність можуть бути змінними та варіативними залежно від типу, змісту, мети уроку.

З погляду пріоритетних напрямів шкільного навчання лексикології української мови, відповідно до вимог чинних державних документів розроблено модернізовану та вдосконалену класифікацію – типологічну систематизацію сучасного уроку лексикології української мови. На основі дослідження науково-методичних джерел і з урахуванням проаналізованих класифікацій поділяємо уроки лексикології в основній школі на *традиційні*, що мають класичну структуру та відповідають прийнятим стандартам, і *нетрадиційні*, що мають невстановлену, гнучку, нетривіальну будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій. Традиційні уроки включають *аспектні уроки*, спрямовані на вивчення всіх аспектів мови, розвиток мовної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями; *уроки мовленнєвого розвитку*, орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися. З урахуванням тенденцій і пріоритетів, ключових орієнтирів і стратегічних завдань сучасної мовної освіти у межах кожної групи уроків лексикології визначено основні типи: *аспектні уроки* поділяються на уроки засвоєння знань, уроки формування умінь та навичок, уроки вироблення досвіду застосування знань, умінь та навичок, уроки контролю, уроки повторення, узагальнення і систематизації, уроки аналізу й корекції навчальних досягнень; *уроки мовленнєвого розвитку* – це уроки вільного й формального есе. Відзначимо, що між типами уроків чіткої межі немає, адже на всіх сучасних уроках лексикології, фразеології української мови здійснюється комплексне вивчення лексичних та фразеологічних одиниць і мовленнєвих понять, проводиться робота з розвитком лексичних (фразеологічних) умінь та формуванням умінь мовленнєвої діяльності учнів у взаємозв'язку й взаємозалежності, що вкупі становитимуть комунікативну компетентність школярів.

РОДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЯ УРОКУ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Поняття про технологічний підхід в українській лінгводидактиці

Останнім часом особлива роль відводиться технологічному підходу до навчання, що узгоджується із завданнями сучасного навчання мови в школах України. Технологічний підхід усі вчені визнають чи не найважливішим.

Вихідним з-поміж означених є поняття «технологія» і його застосовуємо щодо навчання лексикології та фразеології. Технологія навчання мови, на думку М. Пентилюк, – система методів, способів та засобів навчання, яка в певних умовах забезпечує оптимальну реалізацію навчального процесу [61, с. 153]. На погляд С. Омельчука, це комплекс «форм, методів і засобів, пов'язаних з проектуванням, організацією та проведенням навчального процесу, що забезпечує досягнення суб'єктами навчання заданого результату» [49, с. 47]. Безперечно, «технологія» безпосередньо стосується уроку лексикології української мови, у межах якого учасники процесу навчання взаємодіють як суб'єкти з метою досягнення лексичної і комунікативної компетентності. Таким чином, поняття «технологія» у теорії і практиці сучасного уроку лексикології розглядається через призму суб'єктів педагогічного процесу (учителя й учня), які з одного боку, підпорядковані дотриманню алгоритмізованим діям, нормам і правилам, а з іншого – творчо й імпровізовано здійснюють педагогічну діяльність задля досягнення запланованого результату.

Технологічний підхід, на думку І. А. Кучеренко, «передбачає системний, організований, цілеспрямований вплив на процес учіння школярів, а також керівництво їхніми пізнавальними діями з метою досягнення наперед визначених цілей мовної освіти» [96, с. 24]. Дослідниця

визначає особливості такого підходу щодо вивчення мови. Вона тлумачить технологію сучасного уроку української мови як «системну лінгводидактичну концептуальну організацію навчального процесу; технологічну модель, проєкт, алгоритм вмотивованої та цілевизначеної співпраці й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення гарантованого рівня наперед спрогнозованого результату» [96, с. 24].

На погляд М. Пентилюк, технологічний підхід до уроку «забезпечує системний спосіб його організації, спрямований на оптимальну побудову й реалізацію навчально-виховних цілей на діяльнісному підході» [62, с. 47]. Це дає змогу зробити систему навчання лексикології української мови результативнішою, ефективнішою і якіснішою.

Пояснюючи структуру технологічного уроку, І. А. Кучеренко зауважує: «Технологічна модель уроку містить послідовні навчально-методичні педагогічні дії вчителя, чітко передбачає особливості процесу учіння учнів, визначає жанри педагогічного спілкування. Усе це в сукупності дозволить осмислювати й реалізовувати алгоритм проектування, моделювання і конструювання сучасного уроку» [99, с. 112].

Отже, технологія уроку лексикології та фразеології – це чітко структурований процес, основними учасниками якого є учитель та учні, а засобами різні методи – традиційні та інноваційні. Урок лексикології обов'язково розуміється як технологічний, адже має чітку мету, мотивацію. Технологічний урок передбачає не просту структуру, а діяльні сну, живу, наповнену енергією учасників – учнів та вчителя.

Технологія уроку лексикології та фразеології – це компонентна одиниця, складниками якої є важливі етапи уроку: мотивація, організація навчання, визначення мети, проєкт на результати, методи, рефлексія тощо. Це етапи традиційного уроку, але технологічний урок стає інноваційним явищем через діяльнісний аспект, через скориговану взаємодію всіх етапів. Урок так би мовити конструюється, усі його етапи перебувають у творчій

енергії. Усі конструктивні компоненти пов'язуються в одне ціле через взаємопов'язані дії.

3.2. Особистісно орієнтоване навчання лексикології та фразеології

З початку ХХІ століття лінгводидактика засвоїла поняття про особистісно орієнтоване навчання. Таке навчання орієнтоване на особу учня, на його індивідуальні мовні властивості, а як кінцевий результат – виявляє комунікативні його здатності. Особистісно орієнтоване навчання є основою відповідної технології навчання.

Як видно з різних досліджень М. Пентилюк [62; 61], І. Кучеренко [100], О. Горошкіної [19; 20] та ін., особистісно орієнтована технологія уроку української мови робить учня активним та діяльним учасником навчально-виховного процесу, який засвоює знання і може їх транслювати, промовляти. Особистісно орієнтоване навчання формує творчу особистість, яка може орієнтуватись у різних ситуаціях спілкування.

Л. Варзацька в контексті особистісно орієнтованого навчання вважає, що «це не оволодіння знаннями, уміннями, навичками, як в авторитарному типі навчання, а вільний розвиток особистості, яка в процесі навчання зберігає свою індивідуальну неповторність, самобутність і гармонію з довкіллям» [15, с. 4]. Особистісно орієнтоване навчання створює такі умови, які розвивають учня через призму Я-цінностей, усвідомлення свого важливого «Я», стимулює творче вдосконалення. Це усвідомлення учнями, як зауважає І. Кучеренко, власної «суб'єктності» [100, с. 54]. При цьому учні розуміють значущість для власного розвитку і цінність мети уроку, і мотивацію, і значення завдань, важливість власної думки і власних знань тощо.

Також цілком погоджуємося з думкою дослідниці І. А. Кучеренко про те, що «особистісно зорієнтована технологія навчання української мови передбачає переведення учня в активний суб'єкт навчальної діяльності,

забезпечує його індивідуальний розвиток не тільки як учня-мовознавця, а як учня-мовця» [100, с. 54].

Особистісно орієнтовану технологію навчання на уроці лексикології та фразеології розглядаємо як таку, що орієнтована на особистість учня, тобто суб'єктно зорієнтовану, методично спроектовану й сконструйовано вчителем – відповідно до чинних вимог. Учитель конструює урок так, аби створити найкращі, комфортні умови для мовленнєвої реалізації учня. Під час вивчення навчальних предметів «Лексикологія» та «Фразеологія» учень формує власну думку і розвиває критичне мислення.

Звичайно, основою особистісно орієнтованої технології сучасного уроку лексикології є особистісно орієнтований підхід. У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» це поняття визначається як «послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта виховної взаємодії» [61, с. 115]. Учитель враховує інтереси учнів та специфіку матеріалу, що необхідно вивчити. «Самопізнання, самореалізація, самовираження кожного учня в класі і класного колективу в цілому» – от які вимоги до особистісно орієнтованого уроку називає І. Кучеренко [96, с. 24]. Дослідниця рекомендує також на таких уроках створювати спілкувальні ситуації і «занурювати» у них учнів. І саме так відбуватиметься розвиток особистості учня [96, с. 24]. Отже, особистісно орієнтований підхід має за кінцеву мету гармонійно розвинути особистість молодшої людини, спроможної творчо мислити, спілкуватися і за допомогою мови розв'язувати складні ситуації.

На основі ретельного вивчення аспектів особистісно орієнтованого навчання відома дослідниця української лінгводидактики І. А. Кучеренко розробила концепцію особистісно орієнтованого уроку. Вважаємо слушним виділення певних ситуацій, які повинен створювати досвідчений викладач на уроці. Зокрема, учена виділяє такі види особистісно орієнтованих ситуацій: «ситуація зацікавленості, ситуація вибору, проблемно-пошукова ситуація, рольова ситуація, ситуації успіху» [96, с. 25].

На нашу думку, використання спеціальних ситуацій на уроках лексикології та фразеології є дуже доречним, адже через уміння мовленнєво окреслювати цю ситуацію, учні навчаються вживати лексичні одиниці – багатозначні слова, омоніми, пароніми, антоніми, синоніми, запозичену лексику, емоційно-забарвлені слова, фразеологізми тощо. Вони в таких ситуаціях тренуються будувати зв'язний текст із зазначеними лексичними одиницями.

Таким чином, далі в роботі розглядаємо приклади особистісно орієнтованих ситуацій на уроках лексикології.

Ситуація зацікавленості.

1. Ти хочеш узяти участь у проєкті «Майбутнє Маріуполя». Прочитай оголошення. Як виправити і правильно написати оголошення? Які слова неправильно вжито або яких слів бракує?

Оголошення

Завтра буде добір на конкурс «Майбутнє Маріуполя».

Приходьте всі бажуючі!

Розкажіть нам про інтересні проєкти!

2. «Стежимо за назвами магазинів і торговельних центрів». Учитель пропонує в тому районі, де живе учень, виписати всі назви торговельних точок. А саму лексику в назвах – класифікувати.

3. «Добираємо синоніми» - завдання добирати (усно) синоніми до тих дієслів, які вживає під час уроку вчитель.

Ситуація вибору

1. Прочитайте слова. Виконайте завдання.

Прикольно, клас, комп, висяк, вінда, принтонутти, чайник, лузер

1) Які слова подані? Дібрати до них літературні відповідники.

2) Зробити оголошення в комп'ютерному магазині.

2. Прочитайте текст. Виконайте завдання до нього.

Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють. І вже того сміху не видно на городі, і вже затихають живі кобзи або ж і зовсім позамовкали (Євген Гуцало).

- 1) Виберіть слова в переносному значенні. Наведіть пряме значення.
- 2) Створити текст зі словами в прямому значенні.

Проблемно-пошукова ситуація

1. Подані фразеологізми згрупувати за антонімічним значенням. Що вони означають? Складіть із двома реченнями.

Забувати про все на світі; садовити на покуті; пасти задніх; вивести кінці; голова напхана половою; де козам роги правлять; загладжувати гострі кути; пам'ятати про все на світі; мати лій у голові; підливати масла в огонь; вибивати із сідла, сховати кінці в воду; вести перед; під боком.

2. До запропонованих слів дібрати синоніми. Які відмінності в значенні слів синонімічного ряду?

Розумний, новий, старий, привізний, п'яний, скороспілий, показний

Рольова ситуація

1. Уявіть, що ви адміністратор показу мод. Ваше завдання запрошувати до зали гостей. Які мовленнєві формули ви будете використовувати? Запишіть.

2. Уявіть себе в ролі вчителя. Якою буде ваша поведінка за таких обставин? Уживайте спілкувальні етикетні формули, увічливо критикуйте.

1. Учень запізнився на урок.
2. Учень забув конспект уроку.
3. Учень не підготував завдання.

Ситуація успіху

1. Учитель створює «Щоденник успіху учнів» щодо вивчення фразеологізмів.

2. Наприкінці уроку вчитель просить повторити ті діалектні слова (або якісь інші слова), що уживалися протягом уроку. Тих, хто назвав найбільшу кількість слів, чекають овації.

3. Побудуй найбільший синонімічний ряд й отримай бонус!

Отже, такі ситуації навчання орієнтовані на розвиток креативних мовленнєвих умінь, на краще засвоєння лексичних одиниць.

Особистісно орієнтовані ситуації скеровані на практичне засвоєння питань лексикології: уживання багатозначності, паронімії, синонімії, антонімії тощо. Важливо те, що в процесі розв'язання таких ситуацій учень сам шукає проблему (мовленнєву, мовну, комунікативну), знаходить причину її виникнення і прагне усунути її.

Крім різних ситуацій, особистісно орієнтованими є лінгвістичні завдання, що їх використовує вчитель на різних етапах уроку.

Наприклад, під час перевірки домашнього завдання доречно виконати інтерактивну вправу «Лінгвістичне змагання» або виконувати завдання в парах.

Двоє учнів, які виконували тести з теми «Синоніми» удома, зачитують результати. Учень-експерт рахує бали. Якщо відповіді неправильні, то на допомогу приходять клас.

Робота в парах. Учні мали вдома підготувати відповіді на запитання. Двоє учнів: один зачитує питання, а інший – відповідь на нього. Клас виправляє помилки.

Вправа «Відгадай за значенням – що за слово».

Учитель читає опис слова – діти відгадують.

«Діти! Яке слово приховується за поясненням: «факти, що свідчать про результати якоїсь роботи, якогось процесу, кількість чогось»? (показники); «обмін думками» (розмова); «який має багато спільного з ким-небудь чи чим-

небудь» (схожий); «ставати тьмяним» (тьмяніти); «м'яка трубочка для крему, зубної пасти, клею» (тюбик).

Завдання для визначення мотивації уроку покликане зрозуміти значущість матеріалу. Так, на дошці вчитель записує словосполучення: *приймати участь, кара сукня, карий кінь, сизі хмари, меди надій*. Просить учня виправити помилки, однак знань бракує, тож учитель підсумовує, мотивує, наскільки важливо правильно сполучати слова одне з одним.

На етапі вивчення нового матеріалу доречні колективні вправи, наприклад, колективне обговорення слів-неологізмів, колективне обговорення таблиці «Порівняльні ознаки слова» та ін.

Наприкінці уроку можлива вправа «Піймай помилку»: учитель наводить синонімічний ряд, просить знайти зайве там слово: *тьмянний, туманний, блідий, сірий; режисер, продюсер, постановник; писанка, крашанка, мазанка*.

Слушним є зауваження І. Кучеренко, що «важливою ознакою особистісно орієнтованої технології є надання учням свободи вибору варіантів вправ, завдань, способів їх виконання, форм звіту за результатами роботи і забезпечення необхідних умов для такого вибору: розроблення системи індивідуальних і диференційованих вправ та завдань, наявність додаткової літератури» [96, с. 25]. Наприклад, для аналізу історизмів учням можна запропонувати самостійно обрати художній твір, де ці лексичні одиниці вживаються (наприклад, на основі романів В. Шкляра).

Безперечно, особистісно орієнтований урок лексикології покладає величезні обов'язки на вчителя. Учитель повинен гарно знати лексикологічний матеріал, орієнтуватися в прикладах, говорити гарною українською мовою. Водночас він має знати про потреби й інтереси учнів, аби залучати затребуваний лексикологічний матеріал.

Отже, особистісно орієнтований урок лексикології та фразеології позначений антропоцентричністю освіти. Для такого уроку важливо розвинути індивідуальну мовну особистість кожного учня як мовця-практика, як молодої людини, яка вміє послуговуватися словами, правильно

використовує слова щодо їх значення, правильно вживає омоніми, пароніми, синоніми та інші лексичні одиниці. У цьому процесі вчитель завжди поруч, він навчається разом із учнями, при цьому звертає увагу на індивідуальні потреби окремого учня, формує його лексичну компетентність на основі його індивідуальних здібностей.

3.3. Проблемне навчання лексикології та фразеології

Нетрадиційною формою організації навчальної діяльності учнів, що націлена на самостійність пізнання, активність, креативність мислення, є проблемне навчання. Різні питання проблемного навчання висвітлено в працях Є. Голобородько, С. Карамана, С. Омельчука, М. Пентилюк та ін.

Технологія проблемного навчання зосереджена навколо активізації пізнавальної діяльності, розумово-пошукової і дослідницької діяльності учнів. Сучасний урок мови з погляду проблемного навчання «є ланцюгом послідовних навчальних проблем від усвідомлення проблемної ситуації до контролю за результатами виконання проблемних завдань, що дає змогу вчителю координувати процес навчання з метою активізації мислення учнів і оволодіння новими знаннями, уміннями й навичками, досвідом дослідницької та творчої діяльності» [96, с. 25]. Цілком погоджуємося з І. А. Кучеренко щодо необхідності залучати проблемні ситуації для вивчення мовних одиниць.

Проблемне навчання стимулює пізнавальну діяльність учнів, адже поставлена вчителем проблема примушує учня до оптимального пошуку розв'язання цієї проблеми. На уроках, де є проблемні завдання, розвивається дослідницька активність учнів. У своєму лінгводидактичному словнику Сергій Омельчук пояснює дослідницьку активність як певний активний спосіб діяльності. Учений зазначає, що це «тип реагування, необхідний у ситуаціях невизначеності, в умовах повної або часткової неможливості

передбачити розвиток ситуації» [49, с. 4]. Постановка проблемного завдання й орієнтується на певні труднощі, які доводиться учню долати.

Під час розв'язання проблемних завдань учень виявляє таку властивість поведінки, як ініціативність. У питанні «Як розв'язати проблему?» він не може обійтися без ініціативи, без відповідної роботи думки. Наприклад, учитель наводить синонімічний ряд: розповзатися, розсипатися, розлазитися, розбрідатися. Після ставить такі проблемні питання: 1) знайдіть слово-домінанту; 2) установіть значення слова-домінанти; 3) визначте міру відмінності в значенні слів-синонімів. Як показує це завдання, а також й інші, учитель завжди скеровує діяльність учнів, він наштовхує їх на правильне розв'язання проблеми. Так, І. Кучеренко наголошує, що постановка проблеми на уроці «дає змогу вчителю координувати процес навчання з метою активізації мислення учнів й оволодіння новими знаннями, вміннями й навичками, досвідом дослідницької та творчої діяльності» [96, с. 25]. У наведеному вище завданні щодо синонімів учитель наштовхує учнів на думку, аби скористатися різними словниками й визначити значення необхідних слів. Отже, проблемне навчання – це активна взаємодія учасників навчання лексикології та фразеології, учитель дає завдання, наштовхує на аспекти його розв'язання, учень, виявляючи активність, прагне це завдання розв'язати.

У завданнях, які зорієнтовані на певну проблему, учитель реалізує себе як активний організатор проблемного завдання; учень виявляє свою енергійність та інтенсивно шукає розв'язання питання. Отже, модель учитель-учень за проблемного навчання лексикології наповнюється активною енергією, особливою діяльністю. У пошуку відповідей на проблемне питання учень намагається виконати такі дії: з'ясувати, уточнити, конкретизувати, розв'язати, запам'ятати. Учитель же виконує такі дії: порушує проблему – у вигляді завдання, наштовхує на шляхи її вирішення, координує, керує, а також оцінює діяльність учнів. Оцінка результатів, звісно залежить від ставлення учня до виконання проблемних завдань. На учителя

покладається обов'язок: створити проблемну ситуацію, і тому діяльність учителя – це проблемне викладання, тобто «діяльність учителя, спрямована на створення проблемних ситуацій та організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів для розв'язання їх» [49, с. 5].

Загалом проблемне навчання лексикології стимулює до позитивної діяльності учня, у ході якої він виявляє інтерес до завдання, прагне самостійно та сумлінно його виконати, наполегливо йде до мети, а оцінка – це вагомий мотив усвідомленої роботи учня на уроці лексикології та фразеології. Діяльність учня – це активне пізнання. С. Омельчук розуміє пізнавальну активність як таке явище: «внутрішня готовність особистості до інтелектуальної діяльності й одночасний інтенсивний зовнішній прояв цієї готовності, зумовлений суперечністю суб'єкта, що пізнає, й об'єкта, що пізнається» [49, с. 4]. Готовність до активної діяльності – це теж мотив навчання лексикології та фразеології.

Проблемна технологія заґрунтована на проблемно-пошуковому методі, основою якого є розвивальне навчання, основою якого є самостійне розв'язування учнями проблемних ситуацій під керівництвом учителя [61, с. 130].

Проблемне навчання дозволяє реалізувати творчі здібності учнів, хоча при цьому виявляється й творчість учителя, який передусім повинен зацікавити їх, зробити завдання цікавим. Це може знаходити вияв, наприклад у доборі текстів, знову ж таки цікавих для учнів. У лінгводидактичному словнику-довіднику С. Омельчука визначаються такі ознаки творчої діяльності: «логічне мислення, відчуття новизни, цілеспрямовання дій, лаконізм, здатність досліджувати явища і процеси по-новому, повноцінність аргументації та ін.» [49, с. 7]. З огляду на такі ознаки творчої діяльності постулюємо, що процес добирання вправ для вчителя – це така ж творча діяльність. Отже, тексти для проблемного вивчення лексикології повинні характеризуватися такими ознаками: бути цікавими, пізнавальними, мати новизну, культурну та національну значущість, нести якісь нові знання.

Наприклад, вивчення іншомовних слів можна проводити через віршований уривок Романа Скиби. Цього письменника не вивчають у школі, тому знайомство з його творчістю буде корисним.

Отже, проблемне завдання щодо запозичених слів. Прочитайте вірш. Візначте його основну думку. Знайдіть іншомовні слова і визначте їх походження. Яку роль вони відіграють у тексті?

*Впадає Стікс У Чорне-Чорне море,
Де по ночах ридас Поліфем,
Де сонце, мокре, тануче і хворе,
Складається з неправильних морфем.
Там звикли риби до зелених хвиль,
Там сплять вітрила, зверхлі і великі,
З тих самих пір, з яких триває штиль...*

Роман Скиба

(використано сайт poetyka.uazone.net)

<http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=skyba&page=skyba107>)

Проблемне навчання передбачає постановку відповідних завдань – проблемних. Це певний шлях розв’язання проблеми. В їх основі – проблемний виклад завдань. Проблемний виклад знань, як вважає М. Пентилюк, – це метод навчання, який полягає у створенні вчителем проблемної ситуації та визначенні шляхів її розв’язання [61, с. 130]. При цьому рушійною силою проблемного навчання є, на думку І. А. Кучеренко, «суперечність між знаннями й уміннями, якими учень володіє» [96, с. 25]. Учитель створює суперечність (у вигляді завдань), а учень завжди долає суперечність, розв’язує проблему, виявляючи весь свій пізнавальний, розумовий і творчий потенціал. «Ця суперечність, – зазначено у «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» – своєрідна рушійна сила навчального процесу. Завдяки їй створюються умови для активного засвоєння учнями нового матеріалу» [61, с. 130]. Таким чином, проблемне

навчання лексикології стимулює якнайкраще засвоєння учнями нового матеріалу.

Як відомо, ґрунтовно і всебічно проблемне навчання української мови дослідила І. А. Кучеренко. Зокрема, учена називає такі види проблемних завдань: «проблемна ситуація з ускладненням, проблемна ситуація-діалог, ситуація-проблема» [96, с. 25.].

На проблемне навчання зважає й С. Омельчук. Він пише, що це: «один зі способів активізації мисленнєвої й мовленнєвої діяльності учнів у процесі вивчення граматики, що дає змогу школярам самостійно занурюватися в сутність питань граматики, самостійно досліджувати їхню природу шляхом цілеспрямованих спостережень за фактами...» [49, с. 35].

Проблемне навчання лексикології та фразеології розглядаємо в нашій роботі як таке, що ґрунтоване на певній проблемній ситуації, укладеної на основі лексикологічного та фразеологічного матеріалу. Проблемне навчання знаходить свій вияв у проблемних завданнях різного типу, відповідно до етапу уроку лексикології та фразеології. Проблемне завдання з лексикології повинно містити певну суперечку, несумісність, що їх знаходять учні й пояснюють, з'ясовують причину суперечності, прагнуть знайти правильне їх рішення. Долати суперечку – через пошук (робота зі словниками), через діалог (комунікативна практика), в ігровій формі.

Матеріалом для створення проблемних ситуацій на уроках лексикології є поняття лексикології, зокрема, значення слова, багатозначність, типологічні ознаки лексики – запозичена лексика, застаріла лексика, неологізми, емоційно-забарвлена лексика, терміни. Далі в роботі пропонуємо різні зразки проблемних завдань (проблемних вправ).

1. Проблемне завдання (на етапі мотивації). Прочитайте теоретичний текст. Порівняйте, чим у теоретичному плані відрізняються омоніми та пароніми? Наприкінці заняття укладіть словник паронімів.

Пароніми – важлива одиниця лексикології. Дуже часто мовці плутають у мовленні такі слова. Як правильно сказати: лікарська рослина чи

лікарняна рослина? На такі питання спробуємо відповісти в межах сьогоденішнього завдання.

Для розв'язання проблеми – користування комп'ютерними словниками.

2. Проблемне завдання (на етапі вивчення нового матеріалу). Поміркуйте, як правильно називати помилки, пов'язані з порушенням стилю мовлення і стильових норм: стилістичні чи стильові?

3. Проблемне завдання (розвиток мовленнєвих умінь). Напишіть есе на тему: «Глобалізація – це добре чи погано?». Обов'язково викладіть свій погляд щодо особливостей уживання запозичених слів у сучасній мові.

4. Проблемне завдання (тренувальне). Подані фразеологізми замінити одним словом (спільнокореневим): *байдики бити, теревені правити, милити очі*. З'ясувати причину такого явища, пояснити структуру слів.

5. Дослідіть, у яких парах сполучень слів недоречно вжито паронім. Відповідь обґрунтуйте.

1. *Агітаційна кампанія – молодіжна компанія реперів.*

2. *Вітальна адреса – домашній адрес.*

3. *Кухонний гарнітур – бездротова гарнітура.*

4. *Інформаційна розповідь – інформативна війна.*

5. *Ситуаційне завдання – ситуативний учинок.*

6. Проблемний діалог. Прочитайте діалог. За допомогою яких засобів виражено експресивність. Змоделюйте самостійно власну розмову.

Зустрічаються дві студентки.

- *Цікавий був учора концерт?*

- *О, надзвичайно! Виконували ораторію Генделя!*

- *А що ж таке ораторія?*

- *Почекай-но! Я тобі зараз поясню. Ось, скажімо, коли б я сказала б тобі: «Марисю, дай мені цукерку!» – це ще не ораторія. А ось якщо я тобі скажу: «Олю, Олю, о дай же мені цукерочку, о дай мені, о дай цукерочку, цукерочку, о дай, дай цукерчину, цукерчиночку!» – от що таке ораторія.*

6. Проблемне завдання. Поставте наголоси у завданнях. Як змінюється наголос? Вимовте слова.

Линути – линути; похідний – похідний; походити – походити; прошу – прошу; уступ – уступ; характерний – характерний; частковий – частковий; шкода – шкода; Бостон – бостон; вітряний – вітряний.

7. Проблемна вправа. Перепишіть текст. Охарактеризуйте лексику й подайте її класифікацію у вигляді таблиці.

Ні, треба було брати дівчину собі в допомогу, а його залишати на овочах. І як я зразу не зметикував? Як фраєр, слово честі. Але нічого, зараз вона скуштує моє соте. Бо коли є гаряча сковорода та олія, вам залишається тільки порізати овочі. Ну, і, звичайно, знати, що за чим класти і скільки смажити, але це – питання досвіду. Отже, чим міг з вами поділився, решта – секрет фірми. Інакше ви ніколи не погодитися піти зі мною у подорож на яхті. А мені все-таки потрібен постійний матрос, а не оці випадкові дженджики, які тільки й уміють, що впадати за дівчатами (Брати Карамазови).

8. Проблемне завдання. Джерело походження фразеологізму зав'язати голівоньку – побут українців. Які ще, на вашу думку, існують джерела фразеологізмів? Висуньте гіпотезу щодо походження фразеологізмів *ахіллесова п'ята, кинути якір, побити горшки*.

9. Проблемне завдання. Перепишіть. Розставте розділові знаки і поясніть їх. Знайдіть застаріле слово та обґрунтуйте його належність до архаїзмів чи історизмів.

Чи знаєте ви друзі що з непокритою головою могли ходити тільки дівчата. Жінки покривали голову очіпком зав'язували хусткою. Звичай покривати голову лежить в основі таких виразів *зав'язати косу, зав'язати голівоньку*.

10. Проблемне завдання. Прочитайте, визначте стиль мовлення, тему й основну думку тексту. Яку нову інформацію ви отримали? Поставте замість крапок потрібні слова, щоб закінчити каламбур. Що вони означають? За потреби зверніться до словника.

Незліченна кількість фразеологізмів в українській мові. Немає сфери життя, ситуації, де б вони не використовувалися. Хочуть схарактеризувати байдужу людину – вдаються до фразеологізмів *і вухом не веде; як об стіну горохом*, ідеться про друзів – кажуть *водою не розіллеш*. Почуття висловлюють зворотами *аж мороз поза шкурою ходить, аж жишки*

дрижать. Коли ж ведеться мудра, статечна розмова, використовують прислів'я: *На віку, як на довгій ниві; Життя прожити – не поле перейти*.

Є серед фразеологізмів запрошення, доброзичливі вітання (*ласкаво просимо*), прокльони (*щоб тебе шиндики шили*), дражнили (*Заплач, Матвійку, дам копійку*).

А ще є народні каламбури – дотепна гра слів, що надає мовленню гумористичного забарвлення: *На городі бузина ....; Сім мішків гречаної ...; Сім верст до небес ...* (За Г. Передрій).

Як бачимо, проблемні завдання з лексикології та фразеології стимулюють вивчення матеріалу, виявляють різні таланти учнів.

У процесі виконання проблемних завдань С. Омельчук виділяє такі етапи: 1) розуміння запропонованого дослідницького завдання або складання його самостійно; 2) актуалізація потрібних знань, умінь та навичок; 3) усвідомлення недостатності знань; 4) поповнення знань на підставі спостережень, пошуку, навчального дослідження, бесіди з учителем та ін.; 5) висунення гіпотези й обґрунтування її; 6) висновок та узагальнення [49, с. 20].

3.4. Проблемні завдання з лексикології

Проблема - колективне міркування. Поміркуйте, як правильно називати помилки, пов'язані з порушенням стилю мовлення і стильових норм?

Проблема-редагування. Усуньте смислову надмірність, що виявляється в дублюванні смислів слів у межах одного речення.

1.Сергій любив грати у баскетбол баскетбольним м'ячем. 2. На рахунок була кожна хвилина часу. 3. Марічка озирнулася, подивилася назад і пішла далі. 4. Приємно здивував учинок хлопця в маршрутному автобусі, який поступився місцем старій людині літнього віку. 5. Бабуся страждала на затяжну хронічну хворобу. 6. Учора ми були вражені яскраво-блакитним кольором

чистого безхмарного неба.

Проблема-редагування. Зредагуйте речення, замінивши виділені слова, що не вписуються у стиль мовлення в поданих конструкціях.

1. Христина згадувала своє прощання зі школою, і ця **ремінісценція** зігрівала її серце. 2. На позачергове заселення в готель олімпійського резерву мали **прерогативу** спортсмени міжнародного класу. 3. Посвята в першокурсники має свій **ритуал**. 4. Мій брат був найкolorитнішою **фігурою** в нашому товаристві. 5. Голова в хлопця була **розпатлана**, **косми** звисали на очі. 6. Учора ми **здійснили візит** до міського парку.

Проблема-розпізнавання (робота в парах). Доведіть, що подані слова є синонімами. У кожному ряді слів знайдіть те, що стилістично виправдано вживати лише в розмовному мовленні. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Згода, спокій, порозуміння, лагода.
2. Кмітливий, метикуватий, тямущий, здогадливий.
3. Нещасний, безталанний, бідний, бідолашний.
4. Облудливий, підступний, підлий, облудний.
5. Недобрий, кепський, поганий, негожий.
6. Спрямовувати, скеровувати, орієнтувати, напрямляти.
7. Хотіти, хтіти, бажати, воліти.
8. Терміновий, негайний, шпаркий, першочерговий.
9. Підхльостувати, спонукати, схилити, підштовхувати.
10. Спогад, пригадка, згадка, спомин.
11. Перепона, перешкода, завада, перечіпка.
12. Сторожувати, охороняти, пильнувати, чатувати.

Лінгвістична гра «Хто швидше?». Працюючи у групах, доберіть вислови (прислів'я, приказки і под.), у яких ужито слова-антоніми. Перемагає та група учнів, яка за 3 хвилини правильно дібрала й записала найбільшу кількість висловів. Наприклад: Багато диму - мало тепла. Говорить прямо, а робить криво. Знай більше, а говори менше. Ситий голодного не розуміє.

Проблема - творче спостереження (робота в групах)

Справді, росте нова «генерація» українців, які вже давно живуть у світі постерів, піару, масмедіа, колл-центрів, бігбордів, флаєрів, блінкерів, респондентів, геймерів, трейдерів, аніматорів, клікерів, діджеїв, ресепшеністів, блогерів, фрилансерів, мерчандайзерів, копірайтерів, фандрайзерів, промоутерів, батлерів, баєрів, хостес, супервайзерів, хаусменів, аутсорсингу, флешмобів, квестів, снєпшотів, трейдмаркетингу, траблшутінгу, бутиків, фешн, шузів, снікерів... та інших благ цивілізації. Хоча... це, скоріш за все, загадки сучасної цивілізації. Української. Бо української [мови] тут якраз і немає, хіба що на літери знайомі натрапляємо (За І. Бурцевою).

Працюючи в мінігрупах, дослідіть, які із зазначених у тексті сучасних запозичень: 1) мають українські відповідники. Утворіть і запишіть пари «запозичене слово – питоме слово»; 2) позначають назви людей за родом діяльності. З'ясуйте значення цих іменників.

Чи легко сприймати текст, надмірно насичений лексикою іншомовного походження?

Орфографічний практикум з елементами порівняння. Порівняйте правопис іншомовних слів. З'ясуйте, який із варіантів відповідає нормам нової редакції «Українського правопису».

Орфографічний практикум з елементами порівняння. Порівняйте правопис іншомовних слів. З'ясуйте, який із варіантів відповідає нормам нової редакції «Українського правопису».

Обґрунтуйте правопис поданих слів за допомогою орфографічного правила. Скористайтеся новою редакцією «Українського правопису».

Проблема-пошук з елементами редагування. Знайдіть речення, у яких виділені іншомовні слова вжито недоречно. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Сучасна молодь дедалі активніше слухає музику **тренд-хантер**.
2. Американці запустили успішний **хештег** в одній із соціальних мереж.

3. На території Європейського Союзу скасовано плату за **роумінг**.
4. В останні роки в бізнес-сфері з'явилася така професія, як **слеклайн**.
5. Місія **спойлера** - відібрати кілька відсотків від іншої партії, граючи на її електоральному полі.
6. Мене приємно здивувала кімната відпочинку в одному із супермаркетів, облаштована в стилі **ф'южн**.
7. Нарешті у вітчизняних кінотеатрах вийшов **сиквел** діснеєвського фільму «Трон» зразка 1982 року – «Трон. Спадок».
8. **Хайкінг** може переконати будь-кого в дискусії так, що співрозмовник починає сумніватися у своїй правоті.
9. **Раунд-тріп** на літак обійшовся в 500 євро.
10. Перед прогулянкою Львовом ми залишили речі в **лайтбоксах** на залізничному вокзалі.

Довідка. *Слеклайн* - вид спорту або активного відпочинку, який полягає в ходінні по натягнутій стропі. *Тренд-хантер* — це креативна людина, яка відстежує нові ідеї для продуктів, дизайнів, у бізнесі, у царині моди й дизайну. *Хайкінг* - пішохідна подорож гірською місцевістю за певними маршрутами без спеціальної фізичної підготовки. *Лайтбокс* - конструкція з підсвіченням, яку кріплять до стовпів, кіосків, торців будівель тощо, призначена для зовнішньої реклами.

Проблема-пошук з елементами редагування. Проаналізуйте доречність уживання прикметника *маленький* у поданих реченнях. Дослідіть, у якому з них цей прикметник ужито стилістично невдало і його варто замінити на прикметник *малий*. Свою відповідь обґрунтуйте.

1. Чай був такий гарячий, що довелося пити його маленькими ковтками.
2. Господарство в нас було маленьке: лише качки, гуси й кури.
3. Погода ось уже тиждень як не дуже добра, вітер і хмарно, уночі пройшов маленький дощ.
4. Ми всім класом звернулися до класного керівника з маленьким проханням.

5. Щоб зацікавити нас творчістю Ліни Костенко, учителька навела маленький, але цікавий факт із її життєпису.

6. Випадково звернув свою увагу на маленького хлопчика, що стояв біля адміністратора супермаркету.

7. Назви груп тварин, хоча й походять від індивідуальних кличок, потрібно писати з маленької літери.

Методичний коментар. Прикметник *маленький* є стилістично маркованим (на це вказує суфікс *-еньк-*, що поширений в основах якісних прикметників зі здрібнілим значенням), а термінологія, як відомо, позбавлена емоційного забарвлення й експресії. Отже, цей прикметник уживають у значенні «короткий (небагатослівний), невеликий за кількістю, незначний за силою або ступенем вияву, неістотний, невеликий за розміром, недовгий, неширокий, нетривалий» тощо. Наприклад, *маленьке оповідання, маленька сума грошей, маленький вітер, маленьке прохання, маленький хлопчик, маленька площа* та ін. Недоречним також є вживання й інших термінів із суфіксами з відтінком здрібнілості й зменшеності. Наприклад, *буквочка* замість *буква*, *сторіночка* замість *сторінка*, *зразочок* замість *зразок*, *оповіданнячко* замість *оповідання* тощо.

Проблема-аналіз (робота в парах). Проаналізуйте слова. Доведіть, що вони належать до стилістично маркованої лексики. Які з поданих лексичних новотворів мають позитивне значення, а які – негативне? Чи можна за цими словами з'ясувати ставлення мовців до навколишнього?

Працюючи в парах, доберіть слова-неологізми до поняття *домашнє завдання* (домашка, домаха, доманя, домуня, хомворк, завдик).

Проблема - стилістичне експериментування (робота в мінігрупах). Складіть словничок жаргонних слів-неологізмів до назв шкільних реалій.

Група 1. Контрольна робота.

Наприклад: *контролка, контроха, контрошка, контра.*

Група 2. Шпаргалки.

Наприклад: *шпаки, шпори, фішки, гармошки, черкані.*

Група 3. Щоденник.

Наприклад: *щоденка, пужало, щодик, книга скарг.*

Група 4. Перерва.

Наприклад: *реклама, пауза, рекламна пауза, свобода, рай, відбій.*

Група 5. Канікули.

Наприклад: *вихідні, кайф, воля, ііара, передих, отпуск, лафа.*

Проблема-характеристика з елементами конструювання.

Прочитайте мінітекст. Визначте стиль мовлення його. Назвіть слова, що належать до оцінної лексики.

Усі ми стоїмо на **раменах** предків. І сув'язь та не просто генетична, що гарантує безперервність біологічного існування впродовж віків. Люди – найцінніший скарб будь-якої землі в будь-які часи. А людський квіт, що його нині іменують словом *еліта*, щонайповніше увиразнює характер нації, стає її домінантною ознакою в безмежжі інших народів. За тією ознакою націю й розпізнають у світах, і через цю ознаку вона пізнає саму себе (*І. Маяшишевський*).

Доведіть або спростуйте думку, що виділене слово належить до стилістично маркованих. У яких значеннях його можна вживати? За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Продовжіть текст кількома реченнями, використовуючи оцінну лексику.

Проблема - семантичний аналіз (робота в мінігрупах). Прочитайте текст. Випишіть слова, значення яких вам не зрозуміло. До якої групи вони належать - неологізмів чи архаїзмів? Свою відповідь доведіть.

Більшість хат складалося з двох приміщень – сіней і світлиці. А навколо хати був паланок. У кімнаті на столі стояв лампош, який щовечора запалювали, бо електричного струму ще не було. Велику частину світлиці

займала піч, яка в доброї господині була не закопченою, а чисто вибіленою. Піч узимку обігрівала хату та служила для приготування їжі й випікання хліба. А ще на печі спали діти. Поряд під стіною стояли рогач та лопата, якими в піч саджали хліб, що випікали в тепшах. Біля печі стояв мисник. У рябуні готували страви. До того ж у кожної господині ще був макогін, у якому терли мак (*З усемережжя*).

За допомогою довідкових онлайн-джерел поясніть значення застарілих слів.

Довідка.

Сіни – нежитлова частина селянських хат і невеликих міських будинків, що з'єднує житлове приміщення з ганком.

Світлиця – головна кімната української оселі, вітальня.

Паланок – огорожа з дошок, паркан.

Лампои – газова лампа, світильник.

Рогач – держак, яким беруть і ставлять у піч або виймають із неї горщики й чавуни.

Тепша – жаровня.

Мисник – полиця на кухонний посуд.

Рябун – великий горщик.

Макогін – невеликий товкачик для перетирання маку, пшона тощо.

Поміркуйте, яку стилістичну роль відіграють архаїзми в сучасному мовленні.

Проблема-пошук. Прочитайте речення. Випишіть із них іменники-неологізми. Поясніть їхнє значення. Які з них є назвами істот, а які неістот? Аргументуйте відповідь.

1. На жаль, наша команда так і залишилася аутсайдером змагань. 2. Останнім часом послуги спічрайтерів стають особливо затребувані серед політиків. 3. Захоплення новомодною інтернетівською тенденцією спричинило швидке збільшення кількості блогерів серед молоді. 4. Катер буксирує спортсмена, який стоїть на **вейкборді** й намагається виконати

складні стрибки. 5. Компанії здійснюють демпінг, щоб у майбутньому покрити поточні збитки. 6. Існує певний дрескод для морських круїзів. 7. Таке враження, що навесні легінси знову злетять до піку моди. 8. Фанати запалили кілька фаєрів, через те здавалося, що сталася пожежа. 9. Прихильники феншуй не заперечують, що це хитросплетіння міфології, релігії, екології, астрономії, геології, алхімії та практичної вигоди (3 газет).

Визначити синтаксичну функцію іменників-неологізмів.

Від виділеного іменника утворіть: а) назву виду спорту; б) назву спортсмена, що займається цим видом спорту. Поясніть уживання літери на позначення голосного [и] в суфіксах утворених іменників.

Довідка. Вейкбординг, вейкбордист.

Логічний диктант. Прослухайте пари слів, що логічно пов'язані. Запишіть по пам'яті лише кожне перше слово. Поясніть правопис літер на позначення голосних.

Брифінг - засідання, дайвінг - пірнання, консалтинг - консультування, пірсинг - проколювання, маркетинг - торгівля, кастинг- відбір, лізинг - орендування, віндсерфінг - ковзання.

З виписаними словами усно складіть словосполучення так, щоб ці іменники було вжито у формі родового відмінка. Обґрунтуйте вибір закінчення -у(-ю). Наприклад: *учасники брифінгу, результати кастингу, переможці віндсерфінгу* та ін.

Висновки до третього розділу

У результаті аналізу теоретико-методичних і науково-експериментальних джерел встановлено, що технологічний підхід до навчання найбільше відповідає новим завданням та сучасній компетентнісній парадигмі мовної освіти. Уточнено базові поняття «технологічний підхід», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання»,

«технологія уроку». Технологію сучасного уроку української мови потрактовано як системну лінгводидактичну концептуальну організацію навчального процесу; технологічну модель, проект, алгоритм педагогічної вмотивованої й цілевизначеної співпраці й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення гарантованого рівня наперед спрогнозованого результату. Технологія уроку передбачає гарантію кінцевого результату, проектування майбутнього навчального процесу, врахування суб'єктного чинника і наявність зворотного зв'язку (рефлексії). Технологія уроку мови є комплексним поняттям, що складається з низки компонентів (суб'єкти навчання, проектування, цілевизначення, зміст, лінгводидактичний інструментарій, етапи процесу навчання, тип, структура і технологічна модель уроку), що функціують у взаємодії і взаємозв'язку.

У дослідженні визначено і науково обґрунтовано перспективні технології сучасного уроку – особистісно орієнтована, проблемного навчання, розвитку критичного мислення, інтерактивного навчання, що забезпечують ефективність навчально-вихованого процесу з метою досягнення задекларованих цілей рідномовного навчання в основній школі.

Особистісно орієнтовану технологію уроку української мови розглядаємо як суб'єктно зорієнтовану, методично спроектовану й реалізовану вчителем-словесником організацію й управління процесом активного учіння, спрямованого на вирішення і розв'язання спеціально визначених навчальних цілей комунікативно компетентнісного й мовленнєво-діяльнісного характеру, різної складності та проблематики. Процесуальна реалізація структурних етапів сконструйованої особистісно орієнтованої технології спрямована на створення необхідних умов для самопізнання, самореалізації, самовираження кожного учня в класі і класного колективу в цілому. Визначальним у забезпеченні досягнення цілей особистісно орієнтованого уроку вважаємо створення особливих педагогічних ситуацій та «занурення» в них учнів з метою їх цілеспрямованого власного саморозвитку. У дослідженні запропоновано

види особистісно орієнтованих ситуацій, виділених за навчальною метою і відповідним способом формулювання цілі: ситуація зацікавленості, ситуація вибору, проблемно-пошукова ситуація, рольова ситуація, ситуації успіху. Важливою ознакою особистісно орієнтованої технології є надання учням свободи вибору варіантів вправ, завдань, способів їх виконання, форм звіту і забезпечення необхідних умов для такого вибору: розроблення системи індивідуальних і диференційованих вправ та завдань. Особистісно орієнтована технологія уроку української мови акцентує увагу на розвитку індивідуальної мовної особистості кожного учня як мовця-практика (а не мовознавця-теоретика), суб'єкт-суб'єктній взаємодії (процес навчання здійснюється не для учнів, а разом з ними), антропоцентричності (навчальна робота спрямовується не на клас загалом, а на особистість кожного учня).

Проблемну технологія уроку української мови трактуємо як спроектовану вчителем організацію процесу активного оволодіння учнями новими знаннями і способами дій, що спрямована на самостійне вироблення учнем власної комунікативної компетентності, інтенсивне здобуття (а не одержання) ним знань і вироблення вмінь, розвиток самостійної активної пізнавальної діяльності проблемного спрямування. Простежено еволюцію і сутнісні ознаки основних складників означеної технології: «проблемна ситуація», «проблемна задача (вправа)», «проблемне завдання», «проблемне запитання». З'ясовано шляхи створення проблемних ситуацій на уроці української мови (проблемна ситуація з ускладненням, проблемна ситуація-діалог, ситуація-проблема) й основні способи їх створення. Запропоновано види проблемних ситуацій за змістом навчального матеріалу, інформаційною наповнюваністю, характером навчальної діяльності, спрямованістю на пошук нового, структурним етапом уроку. Урок в аспекті технології проблемного навчання є цілісним комплексом навчальних проблем, об'єднаних метою уроку й конкретизованих у його цілях, зреалізованих під час мотиваційного етапу і позитивно вирішених у процесі активного самостійного учіння учнів, що мотивує, спрямовує, координує і контролює педагог.

РОЗДІЛ 4

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

4.1. Особливості впровадження інтерактивних технологій

Сучасна мовна освіта орієнтована на комунікаційно-інформаційний рівень, а це означає, що урок лексикології української мови передбачає повне занурення в процес усебічного спілкування, а оволодіння спілкуванням сприяє розвитку мовної особистості школяра. Досягти цього допомагає особлива практика, що побудована на взаємодії суб'єктів навчального процесу. Такою особливою практикою, на нашу думку, є інтерактивне навчання, що покликане створити комфортні педагогічні умови, за яких кожен учень під час активного навчання буде формувати власну комунікативну здатність, розумову спроможність, особистісні якості. Під час такого навчання учні навчаються взаємодіяти через спілкування, через правильне вживання слів.

Відомо, що поняття «інтерактивна педагогіка» запровадив у науковий простір Г. Фріц, заакцентувавши увагу учених на важливості взаємодії в навчанні – інтерактивності. Розроблення елементів інтерактивного навчання знаходимо у багатьох працях лінгводидактів. Нині інтерактивні інновації поширені в середовищі педагогів, психологів й лінгводидактів. Відомі інновації пропонують М. Пентилюк, О. Пометун, Л. Пироженко, О. Горошкіна, І. Кучеренко тощо.

Інтерактивне навчання заґрунтоване саме на спілкувальній практиці. Від самого початку вивчення лексикології та фразеології учні навчаються вживати різні слова, учні занурюються в контекст спілкування.

Відомі вчені нашого часу Марія Пентилюк та Тетяна Окуневич у своїй праці «Сучасний урок української мови» переконані, що інтерактивне навчання важливе для сучасної мовної освіти. Вони стверджують: «це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має конкретну,

передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність» [49, с. 54].

Автори лінгводидактичної праці «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» О. Пометун та Л. Пироженко тлумачать інтерактивне навчання як таке, за якого навчання відбувається «за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це взаємонавчання (групове, колективне, навчання у співпраці), де вчитель і учні є рівноправними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять на уроці» [66, с. 7].

Разом із терміном інтерактивне навчання – у лінгводидактиці поширений і термін «метод інтерактивного навчання». Автор словника лінгводидактичного словника-довідника С. Омельчук так тлумачить цей термін: «способи міжособистісної взаємодії в режимі вчитель-учень, учень - учитель, учень-учень, що забезпечують реалізацію мети й завдань уроку» [49, с. 33].

Мета інтерактивної технології, як бачимо, у тому, що вчитель планує та організовує оптимальні, найкращі умови для активного навчання, за яких учень сам буде здобувати знання, виробляти вміння, набувати досвіду та розвивати власну пошукову, комунікативну компетентності. Крім того, учень буде навчатися спілкуватися в колективі, а це сприятиме усуненню різних психологічних перешкод у спілкуванні.

Взаємодія і спілкування починаються вже на першому етапі, коли учитель організовує клас. Наприклад, під час цього етапу, учитель може спонукати учнів говорити компліменти. Промовляння компліментів – це не тільки важливе мовне вміння, а й уміння ввічливо поводитися, увічливо спілкуватися з іншими. У такій ситуації нерідко може бути бар'єр у спілкуванні, а залучення практики компліментів цей бар'єр долає. Причому, учитель своєю мовленнєвою практикою повинен показувати, як правильно вживати спілкувальні формули для виділення інших в аудиторії. До речі, подібна практика може бути й своєрідною розминкою всередині уроку. Наприклад, можна оцінити активність учнів у ході заняття, підкреслити їх рівень володіння матеріалом, а також і рівень володіння мовою.

Вивчати лексикологію і фразеологію надзвичайно важливо в просторі інтерактивного навчання. Адже діалог чи полілог – це ті ситуації, за яких різні лексичні одиниці практично скеровані, орієнтовані на залучення в практику слововживання. Вивчати новий матеріал учень може спілкуючись, так само він може перевіряти знання через спілкування, через взаємодію.

У науково-методичному посібнику «Мистецтво життєтворчості особистості», укладеному колективом авторів (В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань) подається спілкувальна, інтерактивна модель навчання, у ході якої « формують «Я-Концепцію»: визначають «Я» актуальне, «Я» соціальне (погляд на себе з точки зору соціального оточення), «Я» потенційне (якості та цінності особистості за суттєвих змін життєвого світу), «Я» ідеальне (тенденції розвитку та самоздійснення особистості [46, с. 192].

Справді, взаємодія на уроках мови дозволяє учням оцінювати себе й оцінювати інших. Учні порівнюють своє мовлення з учительським, із мовленням інших учнів. Отже, навчання мовленнєвої практики відбувається через самооцінку, само порівняння, самоусвідомлення, самопізнання тощо.

Інтерактивна технологія уроку лексикології – це навчально-пізнавальна взаємодія, і її найголовніша ознака – здатність учня «пірнати» у процес уживання лексичних одиниць, «переїмати роль іншого» мовця в цьому процесі, уявляти, як уживані лексичні одиниці сприймає співрозмовник / група співрозмовників. Відповідно до спілкувальної практики цілої групи будується й мовленнєва практика кожного мовця. Дослідниця інтерактивного навчання мови І. А. Кучеренко стверджує, що «в умовах інтерактивного навчання реалізовується навчально-пізнавальний дискурс, який кваліфікуємо як комунікативну репрезентацію контактного суб'єкт-суб'єктного спілкування вчителя – учня – учнів з метою передавання науково-змістової інформації і розвитку всіх складників комунікативної компетентності (мовленнєвої, мовної, власне комунікативної, соціокультурної, діяльнісної)» [96, с. 26].

Отже, інтерактивне навчання лексикології і фразеології передбачає обмін думками, обмін інформацією, пошук істинних шляхів розв'язання завдання. Це співпраця на основі слів і фразеологізмів, через реалізацію їх у певних спілкувальних ситуаціях. У такій співпраці, як зауважує І. А. Кучеренко, «замість відтворення, репродукування «готової» інформації (абстрактно відірваної від життєвих реалій) школярі обґрунтовано висловлюють власні думки, «переживають» комунікативні ролі, здобувають нові знання, виробляють уміння, набувають досвіду» [96, с. 26-27].

Інтерактивне навчання лексикології та фразеології можна уявити як певну модель слововживання, у межах якої учні міркують про вибір лексичних та фразеологічних засобів. Учні спочатку вивчають теорію, а потім вчаться її використовувати. Також учні здобувають вміння: у якій саме ситуації спілкування вживати, наприклад, антоніми. Які змісти такі лексичні одиниці дозволяють розкрити?

У межах інтерактивної моделі спілкування багато важить як зміст навчання, а саме лексикологічний матеріал, так і суб'єктні учасники інтеракції: учитель й учні. Учитель не вивищується в спілкувальній практиці над учнями, виступає як партнер, друг, співрозмовник. Учитель при цьому координує процес спілкування, підказує, настановує на правильні аспекти спілкування. Учень не тільки спілкується з учителем, а й з іншим учнем. Через уживання слів відбувається взаєморозуміння. Учні навчаються говорити і слухати водночас. Крім того, у процесі спілкування учні навчаються поважати думки один одного.

Отже, інтерактивне навчання лексикології та фразеології – це таке навчання, що передбачає різнобічну спілкувальну практику, кінцевою метою якої є формувати стійку пізнавальну та розумову активність учнів, розвивати їх спілкувальні й поведінкові здібності, формувати критичне мислення й уміння висловлювати власну думку, структурувати мовну особистість школяра тощо.

Для успішної реалізації інтерактивного навчання лексикології та фразеології учитель повинен ретельно вивчити самі принципи інтерактивного навчання. Так, Т. Окуневич та М. Пентилюк наголошують на певних вимогах, які слід залучати до інтерактивного навчання. Вони про це пишуть у своїй праці «Сучасний урок української мови». Вони переконані, що «інтерактивна взаємодія потребує певної зміни життя класу: починати треба з поступового включення елементів цієї моделі; учням і вчителю необхідно звикнути до них. Краще старанно підготувати кілька інтерактивних занять у навчальному році, ніж часто проводити наспіх підготовлені» [62, с. 55].

З огляду на рекомендації учених-лінгводидактів, вважаємо за потрібне висловити кілька зауважень щодо укладання інтерактивних завдань. Працюючи над інтерактивним завданням, учитель повинен:

- 1) уважно вивчити психологічну картину класу, з'ясувати психологічні властивості учнів;
- 2) вивчити спілкувальні спроможності учнів (наприклад, володіння дикцією та ін.) – для можливих індивідуальних завдань;
- 3) установити домінанти у спілкуванні в класі;
- 4) добирати завдання, орієнтовані на діалог чи полілог;
- 5) працювати із сучасними джерелами – для інноваційного матеріалу;
- 6) ознайомити учнів із комп'ютерними словниками – для успішного виконання завдань;
- 7) введення більшої кількості діалогів і полілогів у навчання.

Ці поради не є універсальними, однак їх дотримання сприятиме ефективному інтерактивному навчанню.

Інтерактивне навчання зосереджене навколо інноваційних засобів навчання. Процес інтерактивного навчання, на думку І. А. Кучеренко, «передбачає роботу в парах, роботу в групах, використання інтерактивних прийомів (мікрофон, незакінчені речення, два – чотири – всі разом, метод ПРЕС, займи позицію, карусель), моделювання комунікативних та проблемних ситуацій, використання дидактичних ігор (імітаційних,

рольових), спільне розв'язання поставленої пізнавальної проблеми» [96, с. 27]. На таких методах і засобах навчання наполягають й інші дослідники, наприклад, О. Горошкіна, М. Пентилюк, С. Караман тощо.

Ураховуючи різні погляди лінгводидактів, вважаємо за доцільне на уроках лексикології та фразеології залучати роботу в парах, роботу в групах, використовувати моделі слововживання, лексичні та фразеологічні ігри. Усе це застосовуємо на різних етапах уроку лексикології та фразеології.

Наприклад, засвоєння теми «Фразеологізми» проводимо через роботу в групах, де учні можуть спілкуватися, уживаючи стійкі вислови, що їх пропонує вчитель, обирати стійкі вислови з текстів, спільно тлумачити значення. Через парну та групову роботу учні навчаються передусім висловлювати власний погляд, слухати один одного. Крім того, робота в групах дозволяє впоратися зі складними завданнями. На цьому наголошують й автори посібника «Інтерактивні технології навчання в початковій школі» (О. І. Пометун, Г. І. Коберник, О. А. Комар): «роботу в малих групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму» [48, с. 70].

Робота в парах на уроках лексикології та фразеології. Така робота дозволяє більше зосередитись на виконанні певного лексикологічного чи фразеологічного завдання. Також, у такій роботі краще досягти позитивного результату. Робота в парах доречна через призму таких вправ і завдань, що їх пропонуємо нижче.

1. «Значеннєвий двобій». Визначити, чи однозначне, чи багатозначне слово. Один учень виписує однозначні слова, інший – багатозначні.

Поле, тиша, конструювати, щасливець, привіт! новий, комп'ютер, сімейний, п'ять, промовець, здавна, квітка, Маргарита, двоє.

Після «двобою» учні перевіряють слова за тлумачним словником.

2. Прочитати текст. Один учень обирає слова, вжиті в прямому значенні, а інші – у переносному. Пояснити значення виписаних слів.

Я знаю, як народжується далекий плюскіт хвиль, який заспокоює душу. Коли ми були біля моря, багато разів уявляв це собі. Ось тиша, ось дрімають

хвилі. Повільно-повільно, майже нечутно тече вода. Ні, не тече, а стоїть на місці (В. Лис, уривок з роману «Камінь посеред саду»).

3. Робота із тлумачними словниками. Знайди омоніми! Один учень знаходить омонім, інший намагається пояснити його значення. Як домашнє завдання спільними зусиллями можна запропонувати скласти «Словничок омонімів».

4. Робота в парах щодо моделювання слововживання. На подану ситуацію скласти діалог, з використанням синонімів. Наприклад, «Осіньна погода», «Зимова погода» та ін.

Робота в групах на уроках лексикології та фразеології. Групова робота навчає колективної свідомості. Уміння працювати в групі – неабияке вміння. Учні зіставляють думки, слухають один одного, роблять висновки. Така робота потребує більшого обсягу завдань, адже до складу групи можуть входити 5-6 осіб, і для кожного пропонується завдання.

1. Прочитати текст. Виписати а) слова-історизми; б) загальноживані слова; в) слова, вжиті в прямому значенні; г) слова, вжиті в переносному значенні; г) емоційно-забарвлену лексику. Пояснити значення незрозумілих слів.

Діди-райці підтвердили Сіркові слова, показуючи послам червоні сукняні торбинки, в яких вони носили кресала, кремені, люльки, тютюн та всяку всячину. Хотіли ще роззутися, щоб показати шептухові онучі, але Сірко махнув їм: не треба, завелика честь для недовірків – роззуватися перед ними.

Чадуєв стояв на своєму: якби запорожці перестали вpirатися та віддали їм царевича, чи пак самозванця, тоді побачили б, яким жалуванням обдарував би їх цар – по зав'язку було б і грошей, і сукна, і харчових припасів, і гармат, не кажучи вже про ядра, зілля, сипові.. (Володимир Лис, уривок з роману «Характерник».)

2. Робота в групах з моделюванням слововживанням. Для всіх учасників обирається тема «Спілкування в соціальних мережах». Учасники поділяються на групи. Кожна група отримує завдання: 1) знайти слова

молодіжного сленгу; 2) знайти слова комп'ютерного сленгу; 3) знайти слова – назви осіб; 4) знайти сленгові аббревіатури; 5) які власні назви вживаються в мережі. Після виконання завдання в кожній групі обирається спікер, який робить повідомлення про віднайдені лексичні явища.

Як бачимо з різних завдань, інтерактивне навчання – це одночасна спільна робота всього класу. Мета цієї роботи – з'ясування важливих понять лексикології та фразеології. У сучасній праці «Сучасний урок української мови» (автори – М. Пентилюк та Т. Окуневич) зауважується, що інтерактивне навчання «відкриває для учнів можливість співпраці з іншими учнями, дозволяє реалізувати природне прагнення до спілкування, сприяє досягненню учнями високих результатів засвоєння знань та формування вмінь» [62, с. 56].

Сьогодні в межах інтерактивного навчання все більше уваги приділяють інтерактивним вправам, заґрунтованим на спілкувальній взаємодії. Це різні вправи типу «Мікрофон», «Ажурна пилка», «Спіймай помилку», «Хто більше», «Незакінчене речення» та багато інших.

Вправи «Мікрофон», «Незакінчене речення» можуть активно залучатись до вивчення проблемного лексикологічного матеріалу. Наприклад, щодо вивчення синонімів – «Мікрофон». Потрібно відповісти на такі запитання:

- *Які типи синонімів ви знаєте?*
- *Яку роль відіграють синоніми під час спілкування?*
- *Які синоніми називають абсолютними?*
- *Які групи утворюють синоніми?*
- *Що таке слово-домінанта ряду?*
- *Як співвідносні багатозначне слово і синонім?*
- *У якому словнику фіксуються синоніми?*

Вправа «Незакінчене визначення» гарно перевіряє теоретичні знання, зосереджує увагу на термінах, на їх потлумаченні. Завдання – закінчити визначення лексикологічних понять:

- *Застаріла лексика – це..*
- *Історизми – це ...*
- *Функція архаїзмів – це ...*
- *Неологізми найбільш властиві для ... стилю.*
- *Для наукового стилю властиві...*

Давно усталена інтерактивна вправа – «Ажурна пилка» як вид групової роботи. «Ажурна пилка» – це мереживо з думок і поглядів учнів. Наприклад, домашнє завдання – «Типи переносного значення слова». У групах призначається людина, відповідальна за опрацювання певного питання: 1) пряме значення; 2) метафора; 3) порівняння; 4) метонімія; 5) синекдоха. У класі ці учні розповідають про вивчений матеріал усій групі, усі прагнуть знайти приклади. Завершальний етап – групи презентують матеріал усьому класу, через приклади.

Інколи робота в парах може трансформуватися в колективну, коли в обговоренні важливих питань бере участь весь клас. Наприклад, удома учні працювали над темою «Лексикографія». У класі вони спочатку працюють у парах (тип словника – конкретна його назва), потім на усезагальне обговорення виставляються певні питання, а саме:

1. *Перша лексикографічна практика.*
2. *Словники книжної мови.*
3. *Сучасні словники.*
4. *Електронні словники.*
5. *Словникова стаття.*
6. *Як розпізнати слово-омонім у словнику?*

Інтерактивне навчання є важливим для досягнення результативності на уроці лексикології. В його основі – ситуація спілкування. Навчальні завдання виконуються через спілкування. Навчальний успіх у цьому контексті мають лінгвістичні ігри. Про них теж є чимало досліджень. Гра, на думку О. Горошкіної та Л. Попової, це «активна форма навчання, яка досить продуктивно застосовується учителями з метою формування мовних і мовленнєвих умінь, а також дидактичну гру можна розглядати і як метод навчання, що стимулює мовленнєву активність учнів і може бути частиною уроку» [19, с. 25]. Безперечно, в ігровій формі легше засвоїти лексикологічний та фразеологічний матеріал, гра зацікавлює, спонукає до уважності. Крім того, гра в школі – це дієвий засіб розумового розвитку учнів та їх виховання. «Усюди, де панує гра, немає нудоти, одноманітності» [40, с. 152]. «Ефективне опанування знань і вмінь відбувається в практичній діяльності за активізації мимовільної уваги й запам'ятовування» – у цьому переконані О. Горошкіна та Л. Попова.

Поширеною сьогодні є рольова гра. У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» автори зауважують, що рольова гра – це «гра, у якій учасники за визначеними ролями виконують певні навчальні завдання». Для формування комунікативної компетентності учня на уроках лексикології та фразеології рольові ігри можуть використовуватися часто, з метою імітування певних спілкувальних ситуацій. Нижче подаємо кілька таких завдань.

«Уявні цінності». Застосовується на уроці мовленнєвого розвитку. Пропонується тема усного есе: «По-доброму ставитися до інших.. Що це?». Клас треба поділити на групи. Завдання – провести бесіду на тему доброзичливості.

«Експедиція світом». Клас розподіляється на пари. Учні поділяються на представників різних країн, вони пояснюють: Який є транспорт у країні? Які цікаві краєвиди? Чи є морський транспорт?

«Різдво». Обрати учасників-мовців: кожен мовець подає певну мовну інформацію – назви різдвяних страв, назви звичаїв, привітання на Різдво тощо.

Отже, вдало проведена гра розвиває інтерес до слова, формує комунікативні здібності учня, зацікавлює, сприяє емоційному та інтелектуальному збудженню, що позитивно впливає на засвоєння матеріалу [40, с. 153].

За допомогою інтерактивного навчання можна з'ясувати дискусійні питання, а це розвиває критичне мислення, стимулює комунікативну активність учнів. Можна широко обговорити проблемне лінгвістичне питання, наприклад, чи всі слова мають антоніми?; яке моє ставлення до запозичень? та ін. При цьому важливо, що учні можуть висловити власну думку, зіставити її з думкою іншого учня й спільно ухвалити правильне рішення.

Відомий у лінгвістиці метод ПРЕС, у межах якого учні намагаються обґрунтувати важливі явища. Головне, що відповіді даються в аспекті обґрунтування. Наприклад, означений метод долучаємо до виконання такого завдання. Переписати речення. Підкреслити розмовні слова. Обґрунтувати належність їх до розмовної лексики через пояснення – чому? які показники? де вживаються?

1. Прозоро засвітилося повітря, над полем подекуди здіймалися низькі хмарини – після грози парувала земля (Василь Шкляр).

2. Один галичанин, порушуючи бойовий лад, вирвався далеко вперед. Маруся впізнала його. Він був із тих хлопців, яких упізнають здалеку (Василь Шкляр).

3. Мала зірке око, тверду руку в стрільбі, хвацько трималася в сідлі (Василь Шкляр).

4. Мирон ліг долілиць і глибоко вдихнув гірко-солодкий дух скошеної трави (Василь Шкляр).

5. *Що далі вони маршували, то все більше велелюддя збиралося довкола – назустріч виходили нові юрби киян, а ті, що привітали їх раніше, ішли по обидва боки колони чи поспішали услід за нею (Василь Шкляр).*

6. *Стрільці поволі світлішали на виду – пекельний вогонь бою вичаха на гарячих лицях (Василь Шкляр).*

7. *Австрієць Вольф добре розумів українську, але говорив кепсько (Василь Шкляр).*

8. *Кожен вагон був як окрема сторінка велетенської книги, яку писало достобіса людей (Василь Шкляр).*

9. *Кулі свистіли десь угорі, потім затюкали нижче (В. Шкляр).*

На уроках лексикології доречно використовувати також таку гру, як «Займи позицію». Завдання – поділити слова на дві групи: пароніми та омоніми.

Лава, лікарський, абонемент, коса, бал, деревний, компанія, кран.

Гра «Карусель» дозволяє всебічно проаналізувати певне лексикологічне явище. Її використання дозволяє ефективно робити «Лексичний аналіз слова». Наприклад, завдання може бути таким: виконати лексикологічний аналіз слова, при цьому кожна група виконує певний тип завдання..

Балакун, глибінь, передчуття, гарбуз, ефект.

Група 1. *Визначити тип значення.*

Група 2. *Визначити походження.*

Група 3. *Визначити стилістичне забарвлення.*

Група 4. *Визначити особливості вживання.*

Гра «Спіймай помилку!» навчає уважності, зосередженості. Так, учитель навмисне робить помилку, наприклад, неправильно вживає пароніми. Працюючи в групі, учні шукають помилку, сперечаються, радяться. Зробивши певний висновок, члени групи доручають його оголосити спікеру.

Поширений сьогодні й метод проєктів (О. Горошкіна, О. Караман). Він передбачає конструювання і створення проєкту, дослідження (наприклад, лексикографічного), експерименту. Так, відомий і пройшов апробацію проєкт «Музей одного слова», відповідно до якого учень шукає всю інформацію про певне слово (душа, серце, калина) за схемою, що її пропонує вчитель [20].

Проєкт 1. *Фразеологізми з компонентом «серце» («душа», «око», «рука», «нога» та ін.).*

Проєкт 2. *Багатозначне слово в контексті.*

Проєкт 3. *Слова-синоніми, що характеризують людину.*

Інтерактивна форма уроку лексикології використовує такі засоби навчання: мультимедіа, комп'ютер, Інтернет тощо. Вони є доречними, методично виправданими та ефективними.

Сучасні лінгводидакти пропонують для вивчення лексикології ще й такі ігри: «Дуель» (хто швидше добере українські відповідники до запозичень); «Ідентифікація слова» (аналіз значення слова); «Одним словом» (замінити фразеологізми одним словом); «Павутинка» (аналіз слів на основі контексту); «Редактор» (редагування неправильних слів); «Конструктор» (побудова контекстів) тощо [40].

4.2. Інтерактивне навчання в умовах дистанційної освіти

Сучасна освіта вже понад півроку перебуває в умовах карантину, у зв'язку з COVID-19. Така ситуація висуває перед школою багато нових завдань, змушує вчителів знаходити адекватні рішення щодо навчання різних дисциплін, а також й української мови. При цьому слід відштовхуватися від потреб учнів, приділяти їм більше уваги, ураховувати їхні інтереси. Сьогодні, за такої непростой ситуації, слід сприяти активізації пізнавальної активності молоді, створювати умови для її розвитку [101, с. 2].

На перший план висувається дистанційне навчання мови, яке дозволяє уникнути тісних контактів, але при цьому не припиняти заняття. У межах

такого навчання формуються інформаційно-комунікаційні компетентності, під якими вчені-лінгводидакти розуміють здатність «орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства» [61, с. 69].

Інформаційно-комунікаційні компетентності тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями. Швидкодія сучасних технічних засобів відкриває необмежені можливості як для вчителів, так і для школярів. Комп'ютерні технології передбачають використання різних програмних продуктів: «комп'ютерних підручників, навчальних програм, електронних словників, системи контролю та самоконтролю» [37, с. 2].

Комп'ютерні технології в умовах дистанційного навчання залучають і до вивчення такого розділу сучасної української літературної мови, як фразеологія. Вони використовуються на різних етапах уроку: під час засвоєння нового матеріалу, у ході самостійної роботи, а також допомагають здійснити контроль та самоконтроль набутих знань.

Комп'ютерні технології витворюють своєрідний мережевий простір для навчання: це і платформа, де відбувається спілкування між учителем та учнем; це хмарні сховища, які полегшують писемне спілкування; це і чати в соціальних мережах, наприклад, у Телеграмі. Усі ці технології, а особливо хмарні, характеризуються «широкими освітніми можливостями, а їх використання для вивчення лексики та фразеології сприяє формуванню ключових інформаційно-комунікаційних компетентностей» [86, с. 5].

Системне вивчення фразеологізмів відбувається в 6 класі загальноосвітньої школи. При цьому засвоєння нового матеріалу можна проводити за допомогою завдань, орієнтованих на самостійну роботу. Наприклад, учитель розміщує на одній із платформ текст про фразеологізми науково-популярного змісту, де подана основна інформація про ці одиниці, обов'язково в доступній формі. Учні читають, а обмін питаннями в чаті, що вони здійснюють потім, є виявом інтерактивної дистанційної діяльності.

Також для учнів середньої школи доречно трансформувати лінгвістичні ігри в дистанційні. Ігрова форма, як відомо, сприяє швидшому й вільнішому засвоєнню матеріалу. Наприклад, гра «Знайди фразеологізм з назвою частини тіла». Учні поділяються на групи, для кожної групи визначається стрижневе слово: голова, нога, рука, ніс, серце, печінка та ін. Для пошуку використовують комп'ютерний словник «Словники України online» [77]. До речі, є офіційне покликання на це джерело, учитель надає його й пояснює, як працювати зі словником. Учні знаходять фразеологізми з означеними стрижневими словами, і потім групи звітуються. Таку роботу можна проводити як в чаті, так і з використанням відеозв'язку (Meet, Zoom).

У старшій школі передбачається, що учні вже мають достатню базу для більш складних завдань із фразеології, тому поширеними тут є дослідницькі завдання, проектування, написання есе з використанням фразеологізмів. Так, в одинадцятому класі С. Омельчук та Ю. Романенко пропонують різні види дослідницьких завдань: дослідження-класифікація, дослідження-порівняння, дослідження-аналіз, дослідження-творче конструювання [52, с. 204-205]. На наш погляд, дослідження-аналіз доречно проводити зі старшокласниками на основі соціальних мереж (Facebook, Instagram, Tik-Tok), висувати при цьому завдання: знайти фразеологізми – у заголовках, у рекламі, у текстах (до 10 одиниць); пояснити їх значення та стилістичну роль.

Креативну сутність мають завдання щодо створення проєктів. Такі завдання формують креативну особистість, яка здатна робити оригінальні вчинки, мислити критично, «здійснювати ефективну самопрезентацію» [20, с. 30]. Проєктна діяльність пов'язана із побудовою різних груп фразеологізмів, синонімічних передусім, або із вивченням фразеологізмів однієї тематичної групи.

У різних класах також можна розгорнути діяльність дистанційного гуртка з фразеології. Напрацювання щодо аудиторних гуртків лінгводидактика сьогодні має, наприклад, матеріали видання «Бібліотечка «Дивослова», де містяться програма гуртка «У світ фразеологізмів» та

конспекти уроків із фразеології. Активне засвоєння фразеологізмів, як мовного багатства, сприяє всебічному формуванню комунікативних умінь учнів.

На етапі перевірки знань із фразеології доречно використовувати Google тести чи тести, створені на платформі Moodle. Учень отримує тести, відповідає й одразу може бачити результат. Хмарні ресурси полегшують і роботу вчителя, адже комп'ютер автоматично перевіряє тестові завдання.

Вивчати дистанційно можна, звісно, і синоніми.

1. Відомо, що основи лексикології закладаються в 5 класі. Відповідно до програми, вивчають слово, лексичне значення слова, багатозначність, омоніми, пароніми, синоніми, антоніми. Щодо синонімів, то кінцевими визначаються вміння працювати з деформованим текстом (заміна повторюваних слів синонімами, використання синонімів як засобу зв'язку речень у тексті) (Навчальні програми 5-9 класів, 2017 рік. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-5-9-klas>). З цього випливає, що на перший план висувається практичне опанування синонімів.

«Синоніми – це слова, переважно однієї частини мови, що за умови повної чи часткової формальної відмінності, мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичній, граматичній характеристиках та в сполучуваності)» [88, с. 585]. Синоніми групуються в синонімічні ряди і в такій формі фіксуються в словниках.

Вивчаючи з учнями синоніми (5-й клас), учитель залучає позамовний принцип, що полягає в зіставленні синонімів із тими реаліями, які вони називають [22, с. 5]. При цьому один синонім багатоаспектно й видозмінено називає одну й ту ж реалію.

Завдання вчителя під час вивчення синонімів – подати їх теоретичне обґрунтування. Це відбувається на етапі засвоєння нового матеріалу. Звісно, пояснюючи синоніми, учитель може вдатися до традиційного прийому – слова вчителя, однак з огляду на прагматичну скерованість матеріалу, це

неефективно й не сприятиме формуванню практичних навичок щодо синонімів. Навіть теорію синонімів слід подавати нетрадиційними методами, зокрема залучати інтерактивну технологію навчання.

Інтерактивне навчання, на думку М. Пентилюк, – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що «передбачає створення комфортних умов навчання, за яких учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність» [62, с. 54]. Цілком погоджуємося з дослідницею, що організація такого навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Інтерактивне навчання ефективно сприяє «формуванню вмінь і навичок, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії» [62, с. 54]. Робота в парах і групах у випадку вивчення синонімів – навчає правильно й доречно їх вживати. Застосування інтерактивних технологій важливе в 5 класі, бо полегшує й пришвидшення засвоєння матеріалу, навчає невимушено спілкуватися, з урахуванням мовного багатства.

Для вивчення синонімів пропонуємо лінгвістичні ігри. Так, гра «Поясни синонім!» (робота в групах). Учитель пропонує кожній групі синонімічний ряд, наприклад: *спритний, вправний, зграбний, меткий, моторний, проворний, шпаркий, прудкий*. Учасники групи по черзі пояснюють, як вони розуміють значення синоніма, зауважуючи, чим пояснюваний синонім відрізняється від попереднього. Наступний етап роботи – перевірка за словником синонімом. Наприкінці спікер групи узагальнює про особливості синонімів, про відмінність у їх значенні.

Гра «Хто скаже останнім?» мотивує учнів працювати над синонімічним багатством. Учитель називає слово в контексті (для кожної пари), наприклад, *сильне почуття*. Учні по черзі називають синоніми до виділеного слова, хто скаже останнім – той переможець.

Гра «Знайди зайве!» передбачає розуміння ступеня синонімічності слів. Учитель називає синонімічний ряд, включаючи до нього зайве слово, яке не є

синонімом, наприклад: *поверхня, верх, майданчик, площа, гладінь* (майданчик – зайве слово). Учасник групи повинен швидко назвати зайве слово. Яка група назве більше таких слів – переможець.

Практика засвідчує, що варіантів ігор щодо вивчення синонімів дуже багато, і їх слід активно залучати на уроках української мови. Адже інтерактивне навчання дуже важливе, воно сприяє ефективному розвитку в кожній особі творчих здібностей, логічного мислення, системи загальнолюдських цінностей та загальноприйнятих норм поведінки, одним словом, «формує навички спілкування та співпрацювати з членами групи» [82, с. 478].

Синоніми вже є тими одиницями, що дозволяють творити, бути творчою особистістю. Уміння послуговуватися синонімами – чи не найважливіше, і воно закріплюється на уроках мовленнєвого розвитку. На таких уроках учнів слід мотивувати учнів писати по-різному, без повторів, а це можливе за рахунок роботи із синонімами. Писати есе – це користуватися словником синонімом, актуалізувати синоніми, привчати себе їх використовувати. На уроках мовленнєвого розвитку робота над збагаченням синонімічного багатства повинна бути постійною, незалежно від класу.

Отже, інтерактивне вивчення синонімів – це перевага середньої школи. Різні види ігор допоможуть якісно засвоїти ці лексичні одиниці, збагатити мовлення синонімами різного типу. Для старшої школи слід віддавати перевагу роботі з текстами, через які учні сприймають синоніми. Наскрізною повинна бути робота із синонімами на уроках мовленнєвого розвитку. Загалом вивчення синонімів повинно мати системний і постійний характер.

Таким чином, сучасне дистанційне навчання багатоаспектне й можливе за рахунок різних програмних продуктів, уміле послуговування якими забезпечить ефективну взаємодію учнів та вчителів. Учителю усе багатство Інтернету повинен скерувати на навчальну діяльність, на розбудову комунікативних умінь учнів, а засвоєння фразеологізмів через дистанційне навчання сприятимуть ефективності цих умінь.

4.3. Роль електронних словників в інтерактивному навчанні

Сучасна методика скерована на проведення уроків та текстовій основі, що «забезпечує сприйняття і відтворення тексту в єдності змісту (смыслу) і форми» [62]. Аналіз текстів привертає увагу юного покоління до лексичного багатства мови, до величезного значення української лексики. На нашу думку, такими текстами можуть бути й словники, зокрема словникові статті, розміщені в них.

У підручнику «Сучасна українська літературна мова» (колектив авторів – А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко) зазначено: «Словник – це перелік слів або інших мовних одиниць, розташованих у певній послідовності» [102, с. 152].

Словники вивчає лексикографія. Очевидно, що словники потрібні для вивчення української мови, слугують для піднесення культури усної та писемної мови народу загалом. Крім того, рівень розвитку кожної мови оцінюють за кількістю виданих словників. Українська лексикографія сягає часів Київської Русі й проходила різні етапи історичного розвитку, протягом яких були злети й поразки. Сьогодні маємо величезну кількість словників різного типу, які засвідчують передусім величезне лексичне багатство української мови. Важливо відзначити, що словникарство сучасної України, відповідно до глобалізаційних викликів, має здобутки й в інформаційно-електронній сфері. Сучасні учні, студенти можуть використовувати онлайнові словникові ресурси, а це економить час і дозволяє швидко знайти потрібну інформацію. У вільному доступі нині є такі онлайнові (комп'ютерні) лексикографічні видання: Словник України в 11 томах (його в паперовому вигляді видали ще протягом 1970-1980 рр., а вже на початку XXI століття створено електронну версію) [75]; Словник української мови у 20 томах (вийшло 10 томів, отже, вони і є в доступі) [76]. Також досить цінним є проєкт, створений набагато раніше, – «Словники України online» [77]. В

останньому джерелі можна знайти до потрібних слів антоніми, синоніми, фразеологізми з цими словами. Відомо, що значна частина слів була незаслужено вилучена з українського словникового складу, у свою чергу, українська мова була позбавлена в такий спосіб оригінальності й самобутності. Оріся Демська-Кульчицька опрацювала такі слова, уклавши «Словник репресованих слів», і він теж є у вільному доступі [78].

Використання словників для вивчення лексикології української мови вважаємо актуальним питанням сучасної мовної освіти. Залучення передусім тлумачних словників сприяє об'єктивному розумінню дійсності, адже в цих словниках грамотно пояснюється значення слова. Кожен тлумачний словник, як відомо, містить словникову статтю, яка відображає повне функціонування слова в мові. Такі словникові статті розглядаємо як своєрідні взірцеві тексти, адже словникова стаття, і саме в тлумачному словнику, містить тлумачення слова, наводить синоніми та антоніми, граматичну та стилістичну характеристики, ілюстрації вживання в мові, наявність фразеологізмів зі словом. Відбувається комплексне вивчення слова, опанування зв'язків цього слова з іншими словами. Використання словників передбачає практичну спрямованість у навчанні лексики, бо слова вивчають з погляду таких чинників: значення, місце в лексичній системі, походження, сфера вживання та застосування в мовленні, емоційно-експресивне забарвлення.

Під час роботи зі словниками й використання певної словникової статті слід усвідомлено ставитись до вибору слова. Також враховувати й вид роботи: чи самостійна, чи аудиторна. Не менш важливо й використати певний тип вправ. Зокрема, слід віддати перевагу лексичним пізнавальним завданням, бо саме вони зорієнтовані на пошук нових знань і дій. Так, вивчати, а точніше повторювати лінгвістично, відомі слова, які діти чують і вживають щодня, можна в рамках самостійної роботи. Наприклад, самостійне пізнавальне завдання може мати такий вигляд: за Словником української мови в 11 томах (онлайнова версія) опрацювати такі словникові

статті (із дієсловами на позначення руху): ходити, бігати, їхати, плигати, скакати. Порівняти, що спільного, що відмінного в значенні таких слів.

Якщо говорити про аудиторну роботу, то доречно обирати мало відому лексику для юної особи, слова, що перебувають не в активному вжитку. При цьому такі лексичні одиниці можна вивчати тематично. Наприклад, аудиторне завдання може виглядати так: шукаємо у Словнику української мови (онлайнова версія) слова: мжичка, мряка, імла, завірюха, віхола, веселка, паводок. Можливо, такі слова й відомі, однак учні не завжди точно пояснюють їх значення, тому словникова стаття доречна. І що важливо, у процесі роботи зі словниковими статтями, учні усвідомлюють зв'язки між лексикою і граматику (є граматична характеристика в словнику), лексикою й фонетикою, лексикою та орфографією тощо. Наприклад, слово паводок має чоловічий рід, у родовому відмінку однини має закінчення -а, а також у словнику позначено наголос слова – на першому складі. Отже, відбувається цілісне опанування слова.

Робота зі словниками переважно сприяє розвитку креативних здібностей учнів. Пізнавальну й креативну діяльність слід скерувати на вивчення слів, репресованих та забутих. Реалізація цієї роботи відбувається із залученням інтерактивних технологій, зокрема роботи в групах. Пропонуємо її у два етапи. Етап самостійної роботи, у межах якого кожна група отримує завдання знайти слова на певну літеру чи кілька літер. Етап аудиторної роботи – на уроці група презентує віднайдені лексичні одиниці, пропонуючи іншій групі відгадати значення; звісно, потім оприлюднюються правильні значення. Закінчується аудиторна робота висновком учителя про особливості вживання таких лексичних одиниць у сучасній українській мові, про їх самобутній характер, їх національно-культурну сутність. У зв'язку з цим варто згадати про національно-культурний компонент змісту навчання лексикології, що сприяє найкращому оволодінню українським словниковим багатством, усвідомленню слова як найважливішої одиниці мови; звернення до цього компонента, як переконує М. Греб, «актуалізує, мотивує і спонукає

суб'єктів педагогічної взаємодії до різних видів мовленнєвої діяльності, вираження найтонших відтінків думки, найглибших почуттів і переживань» [21, с. 3].

Під час вивчення лексикології в контексті роботи зі словниками доречно використовувати інноваційний метод – проектування. Практика переконує, що проєктна діяльність ефективна і спроможна якомога краще розвивати креативність учнів. На один такий цікавий проєкт указують О. Горошкіна та О. Караман – «Музей одного слова» [20]. Ураховуючи досвід цих дослідниць, пропонуємо адаптований до уроків лексикології проєкт – «Лексичний спектр одного слова». Завдання актуальне для учнів старшої школи й орієнтоване на роботу зі словниками – тлумачними, синонімів, антонімів, паронімів тощо; передбачає добір цікавих слів. Завдання виконується за такою схемою:

Проаналізуйте слово за схемою (варіанти слів – нишпорити, непоборний, згайнувати, допікати, вайлуватий, безталання, зметикувати та ін.):

- слово та його лексичне значення;
- однозначне чи багатозначне слово;
- контекст (за словником);
- власний контекст (конструювання висловлення);
- граматична характеристика слова, наголос;
- слово та його синоніми;
- слово та його антоніми;
- тематично споріднені слова;
- слово у фразеологізмах.

Метод проектування дозволяє опанувати слово як цілісну лексичну одиницю, збільшити словниковий запас учня за рахунок вишуканих українських слів, загалом підвищує їх пізнавальну активність і формує стійкий інтерес до української мови.

Словники, крім свого застосування на уроках лексикології, є ще й предметом лексикографії. Словникарство вивчається в старшій сучасній

школі оглядово, однак цю тему вчитель не повинен ігнорувати. Словники, як відомо, забезпечують не тільки лінгвістичну комунікацію, а й будь-яку фахову. Сучасний фахівець повинен мати розвинену комунікативну компетентність, володіти державною мовою на відповідному рівні. І про це сьогодні зазначається і в освітньо-професійних програмах закладів вищої освіти. Фахове спілкування забезпечують словники, адже крім тлумачних, є ціла купа словників фахової лексики, перекладних словників термінів тощо.

Для висвітлення такої великої за обсягом теми, як «Лексикографія», доречно використати шкільну лекцію з елементами презентації. Лекція забезпечує прискорений темп навчання, дозволяє старшокласниками мислити критично та самостійно, спонукає до самоосвіти, до напруженої розумової роботи в майбутньому [19]. Презентація дозволяє унаочнити сприймання матеріалу, зробити його живим та очевидним.

Передусім лекція з лексикографії повинна бути цілеспрямованою й донести до учнів основні ідеї теми, зокрема потрібно зупинитися на першій лексикографічній практиці, на давніх словниках книжної української мови, на словниках сучасної української літературної мови, на принципах укладання словників тощо. У ході лекції необхідно заакцентувати на цінності українського слова, на тому, що деякі слова, вилучені в епоху репресій, існували в мові давно, а не були штучно створені українськими лінгвістами. Так, гарним прикладом буде історія слів з літерою г в українській мові. Аналіз словників показує, і це можна довести через слайди презентації, що слова кгрунт, кгвалт (уживався диграф замість г) були в книжній практиці XV – XVI століття, їх відображають словники книжної мови, наприклад «Лексис» Лаврентія Зизанія. Згодом у XVII столітті Мелетій Смотрицький запроваджує букву г.

Цікаво зупинитися й на репресованому словникарстві, на причинах нищення словників. Тут можна вдатися до проблемної ситуації, яка сприяє увиразненню пошукового характеру лекції. Словники, створені у 20-х роках, були орієнтовані на українську лексику, на вишукані українські слова, але

радянська ідеологія вбачала в цьому вияви «буржуазного націоналізму», отже, багато лексикографічних праць було вилучено й знищено у 30-х роках ХХ століття. Звісно, учителю слід продумати зміст лекції, аби сказати найважливіше, найістотніше.

До лекції учитель обов'язково повинен включати елементи бесіди. На думку О. Горошкіної та Л. Попової, цей прийом активізує «мислительну діяльність учнів, допомагає їм краще зрозуміти основні положення лекції» [19]. Наприклад, це може бути комунікативна розминка, під час якої вчитель пропонує певний текст для аналізу. Так, гарні тексти знаходимо в новому посібнику «Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія» (колектив авторів – Л. Мацько, О. Семенов, Н. Голуб, Ю. Романенко, О. Мацько, О. Сидоренко). Наприклад, один із таких текстів: «У ході підготовки словника, важливо зрозуміти запити часу. Однак це дається не всім. Сучасний лексикограф повинен мати фундаментальну підготовку, шанобливо ставитися до кожної мови та діалекту. Але насамперед – це особистість патріотична, яка вболіває за Вітчизну. Якими рисами, на вашу думку, має володіти вчений, котрий укладає словник?» [39]. Завдання до розминки – обговорити порушену проблему.

Ефективність лекції залежить від ораторської майстерності вчителя. Відомо, що красномовство в усі часи вважалося потужним засобом впливу на слухача, на формування його світогляду. Саме від того, як захоплено й правильно буде говорити вчитель, залежить рівень ставлення учня до матеріалу. Повагу до слова учень матиме, якщо вчитель пристрасно любитиме слово і вживатиме його правильно, відповідно до мовних норм.

Вивчення лексикології в 11 класі, відповідно до чинних програм, здійснюється через призму стилістики. У такий спосіб закріплюється лексична компетенція й формується мовленнєва. Учень повинен вміти послуговуватися словом, зрозуміти стилістичну роль різних прошарків лексики, особливо таких, що будуть актуальні для його подальшої комунікативної діяльності. Маємо на увазі передусім іншомовні слова,

неологізми. У час потужної глобалізації зростає кількість запозичень, вони ж водночас і є новими для лексичного простору одиницями. Отже, старшокласники мають аналізувати лексичне значення новітніх слів, розуміти їх і правильно вживати. Так, для стилістичного вивчення лексики доречно використати урок формування практичних умінь і навичок [52].

Стильові особливості слів іншомовного походження опановуємо також за допомогою словників, зокрема словників іншомовних слів. До речі, паперові версії таких словників застарілі, актуальна інформація є тільки в мережі. Старшокласники самостійно знаходять такі ресурси, порівнюють тлумачення нових слів.

Завдання дослідницького характеру здійснюється за допомогою текстів і словників водночас. Учитель добирає текст, де вживаються новітні запозичення, формулює завдання до дослідження-порівняння: знайти запозичені слова, пояснити їх з допомогою словника, замінити власними українськими відповідниками (відповідники додаються).

Завдання типу «дослідження-конструювання» орієнтуємо на вміння використовувати іншомовні слова та їх відповідники українські в мовленні. Ця вправа передбачає роботу в парах і може мати такий вигляд: подані слова потлумачте за словником; доберіть український відповідник; з обома складіть речення. При цьому один учень тлумачить іншомовне слово, інший наводить відповідник. Потім вони міняються словами й кожен складає речення, які згодом промовляють. Отже, використання словників у стильовому опрацюванні лексики теж важливе.

Висновки до четвертого розділу

Інтерактивна технологія уроку української мови як інноваційна форма організації навчального процесу покликана створити комфортні педагогічні умови, в яких кожен учень у процесі активного учіння буде розвивати

комунікативну здатність, інтелектуальну спроможність, особистісні якості. Центральним моментом означеної технології уроку мови вважаємо міжособистісну навчально-пізнавальну взаємодію, найголовнішою особливістю якої є здатність учня «занурюватися» у комунікативну ситуацію, «переїмать роль іншого», уявляти, як його сприймає співрозмовник, й інтерпретувати дії інших та стратегічно конструювати й зреалізовувати власні дії. Процес навчання передбачає моделювання комунікативних ситуацій, проблемних ситуацій, використання дидактичних ігор, спільне вирішення поставленої пізнавальної проблеми. У межах інтерактивної технології уроку схарактеризовано і запропоновано з метою імплементації у практику технології кооперативного навчання; колективно-групового навчання; ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань. З урахуванням об'єктивних умов презентовано модель інтерактивної технології уроку рідної мови і схарактеризовано їх змістове наповнення.

Інтерактивне навчання на уроках лексикології та фразеології здійснюється з допомогою такого важливого засобу, як електронні словники.

Сучасний урок лексикології повинен відбуватися з використанням різних словників, оскільки вони – запорука майбутніх комунікативних умінь молоді людини. У першу чергу, вагому роль відіграють комп'ютерні словники, оскільки до них відкрито вільний доступ у мережі, і тому можна швидко та якісно виконувати завдання, на різних етапах навчання.

ВИСНОВКИ

Аналіз лінгводидактичних праць, робота з дидактичним матеріалом, урахування особливостей сучасної мовної освіти дозволили комплексно вивчити урок лексикології в загальноосвітній школі. У ході опрацювання різних аспектів уроку лексикології української мови ми прийшли до важливих висновків, які доповнюють і розширюють сучасну методичну науку.

1. Сучасний урок лексикології – це такий часовий навчальний проміжок, протягом якого вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його творчий потенціал з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних понять, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, а отже, виховання мовної особистості, національно компетентної, творчої, здатної працювати для розбудови України.

2. Урок лексикології характеризується поєднанням мовленнєвої, мовної, соціокультурної й діяльнісної змістових ліній, традиційними та інноваційними методами навчання. Усе це узгоджується із досягненнями теорії і практики навчання української мови загалом, визначеними стандартами мовної освіти. Урок лексикології – це важлива форма організації навчання в сучасній школі.

3. Сучасний урок лексикології – поліфункціональний має різні особливості, найважливішою є виховання свідомого громадянина, патріота України, українця, що усвідомлює цінність і вагу української лексики для майбутнього професійного зростання. Урок лексикології відзначається потужним пізнавальним потенціалом, має комунікативну спрямованість, забезпечує етичне та естетичне виховання.

4. Сучасний урок лексикології як багатоаспектна одиниця формує кілька компетентностей: лексичну, фонетичну, акцентуаційну, граматичну,

комунікативну тощо. Очевидно, що базовою є лексична компетентність, що полягає в поетапному засвоєнні основ лексикології

5. Структура уроку лексикології – це чіткий послідовний, продуманий, спроектований і складений учителем план проведення навчального заняття, спрямований на досягнення комплексної мети уроку, цільових завдань у процесі навчально-комунікативної суб'єкт-суб'єктної взаємодії на уроці. Структура уроку лексикології як багатокomпонентне чітко продумане і спроектоване вчителем-словесником ціле складається з кількох стрижневих структурних етапів (організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, корекція, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку), що пов'язані з метою уроку, характером навчального матеріалу та ступенем підготовки учнів.

6. Уроки лексикології в загальноосвітній школі поділено на *традиційні*, що мають класичну структуру та відповідають прийнятим стандартам, і *нетрадиційні*, що мають невстановлену, гнучку, нетривіальну будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій. Традиційні уроки включають *аспектні уроки*, спрямовані на вивчення всіх аспектів мови, розвиток мовної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями; *уроки мовленнєвого розвитку*, орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися.

7. У результаті аналізу теоретико-методичних і науково-експериментальних джерел встановлено, що технологічний підхід до навчання найбільше відповідає новим завданням та сучасній компетентнісній парадигмі мовної освіти. Уточнено базові поняття «технологічний підхід», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технологія уроку». Технологію сучасного уроку української мови потрактовано як системну лінгводидактичну концептуальну організацію навчального процесу; технологічну модель, проект, алгоритм педагогічної

вмотивованої й цільовизначеної співпраці й активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня з метою досягнення гарантованого рівня наперед спрогнозованого результату. Технологія уроку передбачає гарантію кінцевого результату, проектування майбутнього навчального процесу, врахування суб'єктного чинника і наявність зворотного зв'язку (рефлексії). Технологія уроку мови є комплексним поняттям, що складається з низки компонентів (суб'єкти навчання, проектування, цільовизначення, зміст, лінгводидактичний інструментарій, етапи процесу навчання, тип, структура і технологічна модель уроку), що функціують у взаємодії і взаємозв'язку.

8. Перспективними технологіями сучасного уроку лексикології є особистісно орієнтована, проблемного навчання, інтерактивного навчання, що забезпечують ефективність навчально-вихованого процесу з метою досягнення задекларованих цілей навчання української мови в школі.

9. Особистісно орієнтовану технологію уроку української мови розглядаємо як суб'єктно зорієнтовану, методично спроектовану й реалізовану вчителем-словесником організацію й управління процесом активного навчання, спрямованого на вирішення і розв'язання спеціально визначених навчальних цілей комунікативно компетентнісного й мовленнєво-діяльнісного характеру, різної складності та проблематики. Процесуальна реалізація структурних етапів сконструйованої особистісно орієнтованої технології спрямована на створення необхідних умов для самопізнання, самореалізації, самовираження кожного учня в класі і класного колективу в цілому.

10. Проблемна технологія уроку лексикології – це спроектована вчителем організація процесу активного оволодіння учнями новими знаннями і способами дій, що спрямована на самостійне вироблення учнем власної комунікативної компетентності, інтенсивне здобуття (а не одержання) ним знань і вироблення вмінь, розвиток самостійної активної пізнавальної діяльності проблемного спрямування. Простежено еволюцію і сутнісні ознаки основних складників означеної технології: «проблемна

ситуація», «проблемна задача (вправа)», «проблемне завдання», «проблемне запитання». З'ясовано шляхи створення проблемних ситуацій на уроці лексикології української мови (проблемна ситуація з ускладненням, проблемна ситуація-діалог, ситуація-проблема).

11. Урок в аспекті технології проблемного навчання є цілісним комплексом навчальних проблем, об'єднаних метою уроку й конкретизованих у його цілях, зреалізованих під час мотиваційного етапу і позитивно вирішених у процесі активного самостійного учіння учнів, що мотивує, спрямовує, координує і контролює педагог.

12. Інтерактивна технологія уроку української мови як інноваційна форма організації навчального процесу створює комфортні педагогічні умови, в яких кожен учень у процесі активного навчання розвиває комунікативну здатність, інтелектуальну спроможність, особистісні якості, творчий потенціал.

13. Процес інтерактивного навчання передбачає моделювання комунікативних і проблемних ситуацій, використання дидактичних ігор, спільне вирішення поставленої пізнавальної проблеми. При цьому дидактична гра має величезний дидактичний потенціал. Запропоновано для уроків лексикології такі ігри: «Дуель» (хто швидше добере українські відповідники до запозичень); «Ідентифікація слова» (аналіз значення слова); «Одним словом» (замінити фразеологізми одним словом); «Павутинка» (аналіз слів на основі контексту); «Редактор» (редагування неправильних слів); «Конструктор» (побудова контекстів) тощо.

14. У межах інтерактивної технології уроку схарактеризовано і запропоновано з метою імплементації у практику технології кооперативного навчання; колективно-групового навчання; ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань. З урахуванням об'єктивних умов презентовано модель інтерактивної технології уроку рідної мови і схарактеризовано їх змістове наповнення.

15. Інтерактивне навчання на уроках лексикології та фразеології здійснюється з допомогою такого важливого засобу, як електронні словники. Електронні словники є у вільному доступі і сприяють активному процесу навчання лексикології української мови; з їх допомогою можна швидко та якісно виконувати завдання, на різних етапах навчання.

16. Урок лексикології української мови – базова форма навчання мови, адже саме на цих уроках закладаються основи правильного володіння словом. Від того, наскільки ефективними будуть лексичні вміння, залежить і якість комунікативної діяльності, з проекцією і на майбутнє фахове спілкування.

17. У перспективі вважаємо за доцільне вивчити урок лексикології української мови з погляду використання інформаційно-комунікаційних технологій, які є вторинними і залучають уже відомі інтерактивні, проблемно-пошукові та особистісно орієнтовані технології навчання лексикології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А. Загальні методи навчання в школі. К.: Рад. школа, 1981. 206 с.
2. Алексеєва Т. Проблема літературної освіти в школі. Українська мова і літ-ра в школі. 2004. № 6. С. 28 -29.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. К.: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
4. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник. К.: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
5. Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. Львів: Априорі, 2017. 420 с.
6. Білоус Х. Нестандартні уроки в 5-6 10-11 кл. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 1998. 32 с.
7. Біляєв О. М. Зміст уроку мови. УМЛШ. 2003. № 4. С. 2 - 7.
8. Біляєв О. М. Інтегровані уроки рідної мови. *Дивослово*.2003. № 5. С. 36-40.
9. Біляєв О. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. Посібник. К. : Генеза, 2005. 180 с.
10. Біляєв О.М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. Методика вивчення української мови в школі. К. : Рад. ш., 1987. 246 с.
11. Богданова І. М. Педагогічна інноватика. Одеса: ТЕС, 2000.
12. Бондаренко Н. Виховання громадянськості старшокласників на уроках української мови. *Дивослово*. 2020. № 3. С. 2-6.
13. Босак С. Методи особистісно орієнтованого навчання. *УМЛШ*. 2003.8. С. 37-41.

14. Босак С. Особистісно-орієнтоване навчання – у практиці. *Українська мова і літ-ра в школі*. 2003. № 8. С. 37 - 41.
15. Варзацька Л. Формування оргдіяльнісних умінь на уроках української мови в старшій школі на академічному рівні: метод. посіб. К. : Педагогічна думка, 2012. 144 с.
16. Голуб Н. Ситуативний метод на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 18 – 23.
17. Голуб Н., Дяченко Н., Остапенко В., Шляхова В. Технологія сучасного уроку рідної мови. Черкаси: Відлуння, 1999.
18. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376с.
19. Горошкіна О. М., Попова Л. О. Сучасний урок української мови: від планування до проведення. Х.: Видавнича група «Основа», 2010. 111 с.
20. Горошкіна О., Караман О. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С.29-33.
21. Греб М. Національно-культурний компонент змісту навчання лексикології і фразеології української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 6. С.3-7.
22. Греб М. Лінгводидактичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкової школи в умовах вищого навчального закладу. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 1-2. С.4-7.
23. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
24. Донченко Т. Структура уроку української мови (Проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 6 – 11.
25. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. К., 1995.- С. 22-43, 65-86.

26. Дороз В. Ф. Методика викладання української мови у вищій школі : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 176 с.

27. Дороз В. Ф., Ларіна Т. Е. Сучасний урок (українська мова та література) : Навчально-методичний посібник. Бердянськ, 2005. 84 с.

28. Дорошенко О. А. Елементи дослідницької роботи учнів з мови. *УМЛШ*. 1993. № 4. С. 20-21.

29. Дорошенко О. А. Нестандартність при вивченні української мови в середній школі. *УМЛШ*. 1990. № 2-3. С. 21-33.

30. Забіяка В. А., Забіяка І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практ. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2015. 304 с.

31. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997.

32. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. К.: 2000. 272 с..

33. Кузнецова О. Використання паронімів у мовленні. *Дивослово*. 2019. № 6. С. 15-17.

34. Кучеренко І. А. Лінгводидактичні принципи організації сучасного уроку української мови. Наукові записки [Національного університет «Острозька академія»]. Серія філологічна. 2012. Вип.31. С. 182-185. Режим доступу: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Nznuoaf_2012_31_52.pdf

35. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: Видавець ФОП Жовтий О. О., 2014.

36. Кучерук О. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011.

37. Лавренюк В. Інноваційні і традиційні підходи у викладанні лінгвістичних дисциплін. *Дивослово*. 2020. № 2. С. 2-5.

38. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

39. Мацько Л., Семенов О., Голуб Н., Романенко Ю., Мацько О., Сидоренко О. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія: навчально-методичний посібник. К.: Дивослово, 2020. 520 с.

40. Мелешко Л. В. Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. *Методичний пошук : Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. Випуск дванадцятий. Частина I. С. 150-158.

41. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. К.: Рад. школа, 1982.

42. Мельничук Ю., Акуліна О. Жанр есе в шкільній практиці: класика чи інновація? *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 12. С.17-19.

43. Методика викладання української мови в школі / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін. К.: Вища школа, 1992.

44. Методичні рекомендації щодо викладання української мови і літератури у 2020/2021 навчальному році. *Дивослово*. 2020. № 7-8. С.2-9.

45. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч.посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 440 с.

46. Мистецтво життєтворчості особистості : науково-методичний посіб. : в 2 ч. / за ред.. В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань [та ін.]. К. : ІЗМН, 1997. Ч. 2. Життєтворчий потенціал нової школи. 936 с.

47. Нагрибельна І. Формування лексичного запасу учнів засобами самостійної роботи. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 10. С.16-17.

48. Інтерактивні технології навчання в початковій школі : навч. посіб. О. І. Пометун, Г. І. Коберник, О. А. Комар та ін. Умань : РВЦ «Софія», 2009. 264 с.
49. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови : лінгводидактичний словник-довідник : навчальний посібник. К.: [б.в.], 2015. 56 с.
50. Омельчук С. А., Кумейська Н. В., Серeda Л. В., Чаловська М. В. Сучасний урок української мови в 7 класі. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 208 с.
51. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 10 класу. К.: Дивослово, 2019. 264 с.
52. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 11 класу. К.: Дивослово, 2020. 286 с.
53. Омельчук С. Методи і прийоми навчання української мови: сучасний стан проблеми. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 19-21.
54. Падалка О. С. та ін. Педагогічні технології. К.: Укр. енциклопедія, 1995.
55. Педагогічні інновації в сучасній школі. К.: Освіта, 1994.
56. Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови . *УМЛШ*. 1999. № 3. С. 8-10.
57. Пентиліук М. І. Особливості технології уроку мови. *Дивослово*. 1998. № 4. С. 16 -18.
58. Пентиліук М. Теоретичні засади методики навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2013. № 5. С.2-6.
59. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *УМЛШ*. 2006. № 1. С. 15-20.
60. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-9.

61. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Попова Л. О., Нікітіна А. В., Мордовцева Н. В. Словник-довідник з української лінгводидактики / За заг. ред. М. Пентилюк. Х.: Видавнича група «Основа», 2016. 172 с.
62. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
63. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови. Х., 1995.
64. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. К.: Шкільний світ, 2007. 144 с.
65. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К., 2002. 135 с.
66. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А. С.К., 2005. 192 с.
67. Потапенко О.І. Гурткова робота з української мови в 4-8 класах. К.: Рад. школа, 1989.
68. Рудницька О. Уроки української мови для 6 класу: навч.пос. К.: Дивослово, 2020. 350 с.
69. Савченко О. Дидактика початкової школи: підруч. К.: Генеза, 1999.
70. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності. К.: Освіта, 1995.
71. Савченко О. Я. Умій вчитися. К.: Освіта, 1996.
72. Симоненко Т. Нові форми проведення уроків з мови. *Дивослово*. 1998. №5. С.23-28.
73. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості вчителя: навч. посіб. К.: ІСДОУ, 1994.
74. Ситченко А. Інноваційні системи навчання та перспективи їх застосування в шкільному курсі української літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 8. С. 12 - 16.
75. *Словник української мови: в 11 т. (онлайн)*. Вилучено з: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>

76. Словник української мови ONLINE. Томи 1-10. Вилучено з: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
77. «Словники України» online. Вилучено з <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
78. Демська-Кульчицька, О. (ред.). Словник репресованих слів. Вилучено з: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Linguistics/rejestr/A-G.html>
79. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997.
80. Стефурак Р., Іванишин Н., Бабій І. Навчальний потенціал тестових завдань із лексикології в загальноосвітній школі. Українська література в загальноосвітній школі. 2012. № 1. С. 45-48.
81. Стріха А. Д., Гуревич А. Ю. Цікава граматики. К.: Рад. школа, 1991.
82. Сукмановська С. Інтерактивні технології навчання – засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови під час вивчення лексикології. С. 478-481. URL : file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/rsev_2012_2012_67.pdf
83. Сухомлинський В. Слово рідної мови. УМЛШ. 1989. № 1. С. 3-9.
84. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.: метод. посібн. / Пометун О.І., Пироженко Л.В. За ред. О.І. Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
85. Телехова О. Українська література. Методичні матеріали до вивчення шкільного курсу: Посібник для вчителів. Харків: Ранок, 2000. С. 28-36.
86. Телішевська Л. Хмарні технології на уроках української мови та літератури. Дивослово. 2015. № 2. С. 2-15.
87. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : Навч. посіб. К.: Знання, 2007. 494 с.
88. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004.
89. Український правопис. К.: Наукова думка, 2019. 392 с.

90. Фасоля А. Мета, зміст, технологія уроку. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 19-25.
91. Фурманська О. Використання багатозначних слів у прямому і переносному значенні. Лексична помилка. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 12. С.47-48.
92. Хом'як І., Каркіч І. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2-5.
93. Цінько С. Реалізація соціокультурної змістової під час узагальнення та систематизації знань з лексикології й фразеології в старшій школі. *Актуальные научные исследования в современном мире: XXV Междун.науч.конф., 26-27 мая 2017 г. : Сб.науч.трудов*. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вып. 5(25). С.111-116.
94. Чайка В. Основи дидактики : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2011. 240 с.
95. Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Випуск 12, 2012. С. 122. – 129.
96. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі. Автореферат дисертації доктора пед.наук зі спеціальності 13.00.02. Херсон, 2015.44с. Вилучено з джерела: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3438/1/Kucherenko%20avtoreferat.pdf>
97. Кучеренко І. А. Цілевизначення як основа проектування сучасного уроку української мови. Вилучено з джерела: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Nznuoaf_2013_40_52.pdf
98. Кучеренко І. А. Лінгводидактичні принципи організації сучасного уроку української мови. Вилучено з джерела: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Nznuoaf_2013_40_52.pdf
99. Кучеренко І. А. Проектування як методологічна платформа діяльності вчителя-словесника. Вилучено з джерела: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/1876-%23%23default.genres.article%23%23-3346-1-10-20181028.pdf>

100. Вивчення української мови в аспекті особистісно зорієнтованої технології навчання. Вилучено з джерела:

https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2017/2_2017/10.pdf

101. Пентиліук М. Актуальні проблеми української лінгводидактики в дослідженнях учених-методистів. *Дивослово*. 2016. № 9. С.2-5.

102. Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : підручник. К.: Знання, 2010. 270 с.

ДОДАТОК

Проблемний підхід до вивчення фразеології. Розробка уроку

Тема: **Фразеологізми як одиниці мови: поняття, значення, джерела, фразеографічна практика.**

Мета: забезпечити засвоєння учнями поняття про стійкі сполучення слів в українській мові, показати значення та роль їх у мовленні та художній літературі; ознайомити з джерелами українських фразеологізмів; навчитися користуватися фразеологічним словником; формувати вміння доречно використовувати фразеологізми в мовленні; розвивати логічне мислення, мовлення, пам'ять, уміння встановлювати аналогію між мовними явищами, виховувати бажання стати цікавим співрозмовником, ерудованою людиною, а також прагнення самовдосконалюватися.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Перебіг уроку

Актуалізація мотиваційних резервів учнів з теми.

Дослідження-обґрунтування. Перепишіть. Розставте розділові знаки і поясніть їх. Знайдіть застаріле слово та обґрунтуйте його належність до архаїзмів чи історизмів.

Чи знаєте ви друзі що з непокритою головою могли ходити тільки дівчата. Жінки покривали голову очіпком зав'язували хусткою. Звичай покривати голову лежить в основі таких виразів *зав'язати косу, зав'язати голівоньку*.

➤ Що ж означають вислови *зав'язати косу, зав'язати голівоньку* (*Вийти заміж, стати заміжньою жінкою*). Установіть лексичне значення слів *зав'язати, коса, голівонька*. Чи впливає на значення всього словосполучення значення кожного слова в ньому? Як називаються сполучення слів, які за змістом охоплюють одне слово чи поняття?

Ознайомлення учнів з темою, метою і завданням уроку.

Освоєння теми уроку. Виконання системи завдань.

Ознайомлення з фразеологічним словником (паперовим та проектом «Словники України ONLINE»).

Учитель. В українській мові є такі сполучення слів, що їм властива стійкість – і форми, і змісту. Вони переважно мають синоніми серед слів, тобто їх можна замінити одним словом. Такі одиниці називаємо фразеологізми. Наука, що їх вивчає, – фразеологія. Фразеологізми роблять мовлення гарним і образним. Це згустки народного досвіду та мудрості. Дванадцять тисяч таких перлин зафіксовано в словнику української мови. Укладено окремий фразеологічний словник. Більшість фразеологізмів побудовано не за абеткою, а за гніздовим принципом. Також фразеологізми можна знайти за ключовим словом в електронному словнику «Словники України ONLINE».

➤ З'ясуйте значення фразеологізмів *спіймати облизня, ступити перший крок, бути на коні, лебедина пісня.*

Дослідження-припущення. Джерело походження фразеологізму зав'язати голівоньку – побут українців. Які ще, на вашу думку, існують джерела фразеологізмів? Висуньте гіпотезу щодо походження фразеологізмів *ахіллесова п'ята, кинути якір, побити горшки.*

Робота з підручником. Порівняйте свої припущення з матеріалом підручника. Назвіть інші джерела фразеологізмів, крім побуту, професійної діяльності людей та міфології.

Використання тестового завдання з наступним обґрунтуванням.

Установіть відповідність між фразеологізмами та джерелами їх походження.

1. Народні звичаї, побут	А гірка пілюля, шито білими нитками
2. Професійна діяльність	Б адамові діти, іти на Голгофу
3. Давньогрецькі міфи	В передати куті меду, заварити кашу
4. Біблія	Г троянський кінь, нитка Аріадни
	Ґ не знаючи броду, не лізь у воду, один за всіх, усі за одного

- Що являють собою сполучення слів, записані під пунктом Г?
- Обґрунтуйте, чи можна вважати прислів'я і приказки різновидом фразеологізмів?

Дослідження-спостереження. Проаналізуйте подані групи фразеологізмів. Що дає підстави об'єднувати їх?

Кури не клюють – як кіт наплакав, мов у воду опущений – на сьомому небі.

Водити за ніс, обводити навколо пальця, дим пускати в очі.

- Згрупуйте фразеологізми в синонімічні ряди.

Кури не клюють, пекти раків, зайтися рум'янцем, знімати стружку, аж кишить, хоч греблю гати, дати наганяй.

- Згрупуйте антоніми, запишіть їх парами.

Вести перед, хоч голки збирай, Богу душу віддати, пасти задніх, хоч око виколи, топтати ряст.

Робота з текстом. Прочитайте, визначте стиль мовлення, тему й основну думку тексту. Яку нову інформацію ви отримали? Поставте замість крапок потрібні слова, щоб закінчити каламбур. Що вони означають? За потреби зверніться до словника.

Незліченна кількість фразеологізмів в українській мові. Немає сфери життя, ситуації, де б вони не використовувалися. Хочуть схарактеризувати

байдужу людину – вдаються до фразеологізмів *і вухом не веде; як об стіну горохом*, ідеться про друзів – кажуть *водою не розіллеш*. Почуття висловлюють зворотами *аж мороз поза шкурою ходить, аж жижки дрижать*. Коли ж ведеться мудра, статечна розмова, використовують прислів'я: *На віку, як на довгій ниві; Життя прожити – не поле перейти*.

Є серед фразеологізмів запрошення, доброзичливі вітання (*ласкаво просимо*), прокльони (*щоб тебе шиндики шили*), дражнили (*Заплач, Матвійку, дам копійку*).

А ще є народні каламбури – дотепна гра слів, що надає мовленню гумористичного забарвлення: *На городі бузина ....; Сім мішків гречаної ...; Сім верст до небес ...* (За Г. Передрій).

Підсумок уроку.

Учитель. Пам'ятайте золоте правило, що не буває легкого хліба. Завжди прагніть підкорити вершину. Не пасіть задніх. І не забувайте, що мудрим ніхто не народився, а навчився.

- Як ви зрозуміли ці побажання? Чи потрібно вивчати фразеологізми?

Домашнє завдання. Вивчити матеріал підручника про фразеологізми. Укласти невеличкий словничок фразеологізмів, до складу яких входять назви частин тіла людини.